

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Vojtěch Šimek

Jugoslávie v kontextu totalitních a autoritářských států

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. JUDr. Jan Kysela, Ph.D.

Katedra politologie a sociologie

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 27.11.2011

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Vojtěch Šimek

.....

Obsah:

Obsah:.....	3
Úvod	5
1. Jugoslávie v teorii politických systémů.....	5
1.1 Totalitarismus.....	5
1.1.1. Teoretická definice totalitarismu.....	6
1.1.2 Marxismus dle Rio Preisnera.....	8
1.2. Autoritativismus.....	9
1.2.1 Teoretická definice autoritativismu.....	9
1.3 Úvaha ke komunismu.....	11
2. Komunistická strana Jugoslávie (od vzniku k uchopení moci).....	12
2.1 Založení komunistické strany.....	12
2.2 Válka.....	14
2.2.1 Okupace a formování odboje.....	15
2.2.2 Partyzáni jako důstojný soupeř.....	16
3. Vznik socialistické Jugoslávie a její boj o přežití.....	18
3.0.1 Pozemková reforma a další normy přijaté dočasnou skupštinou.....	18
3.1 Přejít moci (faktický, volební).....	19
3.1.1 Strach a propaganda.....	21
3.1.2 Volby.....	22
3.2 Ústava 1946.....	23
3.2.1 Národní program	24
3.3 Boj se Stalinem.....	25
3.3.1 Jugoslávie, pustý ostrov.....	26
3.3.2 Hladové hospodářství.....	27
3.3.3 Systém moci.....	28
4. Hledání nové cesty, falešné naděje na změnu,.....	29
4.0.1 Nepokoje.....	29
4.1 Hledání nových cest, samospráva a omezení demokratického centralismu.....	30
4.1.1 Kardeljův výklad.....	31
4.1.2 Země na křižovatce dějin a Djilasův pád.....	32
4.2 Společnost a režim.....	33
4.2.1 Systém moci.....	35
5. Ústup ze slávy.....	35
5.0.1 Koloběh reforem	36
5.1 Ústava 1963.....	37
5.1.1 Interpretace	38
5.1.2 Rankovićův pád.....	38
5.2 Nová krize a vzestup nacionalismu.....	40
5.2.1 Národní cítění.....	40
5.2.2 Systém moci.....	41

6. Léta úpadku.....	42
6.1 Ústava 1974.....	43
6.1.1 Interpretace.....	45
6.1.2 Společnost a hospodářství.....	46
6.2 Od Titovy smrti k zániku federace.....	47
6.2.1 Kosovská krize.....	47
6.2.2 Rozpad federace.....	48
Závěr.....	49
Seznam zkratk.....	51
Použitá literatura.....	52

Úvod

Tuto práci píší v době (léto, podzim 2011), kdy se opět bouřlivě diskutuje o podstatě kapitalismu a demokracie. Proto dnes, více než dříve, je nutné pohlížet zpět do historie a poučit se z chyb minulých. Ideálním příkladem pro studium se jeví právě socialistická Jugoslávie, v níž se po čtyři dekády pokoušeli její představitelé implementovat demokratické a tržní principy do komunistického systému.

Vytkl jsem si za cíl charakterizovat Jugoslávii z hlediska podstaty vládnoucího režimu. Zodpovědět otázku, zda naplňoval znaky zřízení spíše totalitního, či autoritářského. Jako prostředek k tomuto zkoumání jsem zvolil zejména práce historiků J. Pelikána a J. Pirjevce. Zaměřím se na to, jakým způsobem dějinné události ovlivnily vládní politiku a jakým způsobem tato politika ovlivnila dějinné události. V závěru mojí práce bude – doufám – patrné, jaká byla podstata jugoslávského režimu a jaký byl vztah obyvatelstva k němu.

1. Jugoslávie v teorii politických systémů

Termíny jako totalitní nebo autoritativní režim jsou v médiích, proslovech politiků, ale i v politologických či historických pracích používány se značnou lehkostí. Takovým nadužíváním dochází k inflaci daného pojmu jako pouhého řečnického obratu a jeho původní význam se zamlžuje. V této kapitole se zaměřím na podrobnější vymezení termínů totalitarismus a autoritativismus, se kterými budu dále pracovat ve své práci.¹

Hlavním pojícím prvkem výše zmíněných typů režimů spolu například s autokracií, oligarchií, plutokracií, diktaturou či teokracií je, že se jedná o nedemokratické formy vlády. Ať už legitimační řetězec daného zřízení začíná u osoby panovníka (absolutismus), boha (teokracie) či svou legitimitu přímo vyvozuje od lidu, jak tomu bývá zejména v ústavách socialistických států, faktická moc zůstává vždy v rukou takto legitimovaných, a to bez reálné politické odpovědnosti.

1.1 Totalitarismus

Totalitarismus (z latinského *totus* = celý) je nový termín, kterému současná politologie přisuzuje místo v rámci historických kritérií až v moderním věku od počátku 20. století.

¹ Vycházím zejména z publikace: Balík, Stanislav; Kubát, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004.

Někteří badatelé ovšem myšlenku totalitního státu nacházejí již v Platónově filosofii, interpretují tak zejména jeho požadavek na návrat patriarchálního kmenového uspořádání.²

Propagátorem tohoto pojmenování se stal především Benito Mussolini. Postupem času dostalo pejorativní nádech a bylo používáno spíše odpůrci fašismu a nacismu. V průběhu studené války se pak s oblibou častovali přes železnou oponu jako totalitní režimy a dědicové fašistických světonázorů obě strany. Zde toto označování degradovalo povětšinou na bezobsažnou nadávku v rámci propagandistického boje.

Pro přiblížení pojmu totalitarismus působí nejsrozumitelněji zobrazení dle Roberta A. Dahla v kombinaci s terminologickým rozlišením Giovanni Sartoriho. A sice, kdy totalitarismus je protipólem demokracie na pomyslné úsečce představující formy vládnutí, přičemž oba jsou krajním bodem představujícím limitu.³ Existující státy se pak svým charakterem přiklánějí tu na jednu, tu na druhou stranu, a v rámci reálného světa nemohou nikdy dosáhnout dokonalosti té které limity. Z toho vyplývá, že mluvíme-li o totalitních nebo demokratických režimech, pojmenováváme tak spíše převládající znaky charakterizující režim, než pevný a zřejmý termín.

Ani tato interpretace ovšem není nezpochybnitelná. J. L. Talmon uvádí koncept totalitní demokracie, který zdůrazňuje všepronikající veřejnou moc a v jisté míře i teror, ovšem provozovaný většinou: totalitní demokracie je tak vlastně neomezenou vládou většiny, a to ve jménu nějaké velké Ideje: *"Totalitní demokracie je ... založena na předpokladu, že v politice je obsažena jediná a úplná pravda. Tento směr bychom mohli nazvat politickým mesianismem, a sice v tom smyslu, že postuluje předem určený, harmonický a dokonalý řád věcí, k němuž je lidstvo neodolatelně puženo a k němuž nevyhnutelně musí dospět. Zastánci této filosofie uznávají jedinou rovinu, rovinu politickou."*⁴

1.1.1. Teoretická definice totalitarismu

O uchopení tohoto pojmu se pokusilo mnoho vědců, a to zpravidla formou výčtu základních charakteristických znaků. Je nad rámec této práce i nad schopnosti autora hodnotit jednotlivé definice, či se dokonce pokoušet o definici vlastní. Pro účely dalšího zkoumání proto přejímám systematiku dle S. Balíka a M. Kubáta.⁵

² Popper, Karl Raimund: The open society and its enemies. Routledge&Kegan Paul, 1984. Str. 86.

³ Dahl, Robert. Demokracie a její kritici. Victoria publishing, 1995. Str.22. Sartori, Giovanni. Teória demokracie. Archa, 1993. Str.183.

⁴ Talmon, Jakob Leib: O původu totalitní demokracie. Sociologické nakladatelství, 1998. Str.15.

⁵ Balík, Stanislav; Kubát, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004. Str. 42.

1. Totalitní režimy vznikají ve společnostech masového charakteru, které deformují tak, aby člověk – jedinec – byl izolovaným prvkem, vykořeněným ze všech tradičních společenských struktur.
2. Existuje strana či hnutí, které je středobodem jak politické moci, tak všeho dalšího žití. Veškeré společenské funkce jsou stranou zaštiťovány, mimo ni nemůže být nic. Strana je faktickým velitelem ozbrojených složek a drží informační monopol.
3. V čele strany stojí obvykle zbožštělý všemocný Vůdce – Prorok a Vykupitel, přičemž jeho kvazibožské atributy mohou mít nejrůznější konfesijní zdroje. Totalitní režim deklaruje jednoznačnou anti-náboženskost, ve skutečnosti je však gnostickým druhem náboženství, či přinejmenším využívá mnoha náboženských prvků jako prostředků k podpoře vlastní legitimacy. E. Gentile hovoří o politickém náboženství jako formě sakralizace politiky, využívající charakteristických náboženských prvků pro politické cíle: *"...odmítá žít bok po boku s jinými ideologiemi a politickými hnutími, neuznává nezávislost jedince vzhledem ke společnosti, předepisuje jako povinnost dodržování svých příkázání a účast na politickém kultu, posvěcuje násilí jako legitimní zbraň proti nepřátelům a jako nástroj obrody."*⁶
4. Společnost je zcela podřízena ideologii, která údajně vysvětluje veškerou společenskou realitu. Na jejím základě vládne strana, resp. její představitelé, jež mají o sobě a svém poslání mesianistické mínění. Ideologie mající absolutní charakter poskytuje absolutní ospravedlnění všech prostředků použitých k dosažení vytčeného cíle. Spojení absolutní moci a absolutního ospravedlnění je jednou ze základních charakteristik totalitního panství.
5. Jde o režimy přirozeně aktivistické. Ke svému přežití nutně vyžadují aktivní účast na veřejném životě. Horečná aktivita, neustálý pohyb, činnost – to jsou nezbytné charakteristiky. Zpočátku se tato aktivita přirozeně vybíjí na budování nového řádu, resp. bourání starého, na bojích s příznivci starých pořádků apod. Tato práce však dříve nebo později skončí a je třeba hledat nový směr, kterým se aktivismus může obrátit, jelikož se na udržování nového stavu nestráví všechno. Bez něj jsou však totalitní režimy určeny k zániku, nutně musí najít objekt nového zájmu. Tím se jaksi "přirozeně" stává hnutí či strana, kdy se aktivismus obrací do jejich nitra. Projeví se to v čistkách mezi kádry, hledání protistátních spikleneckých center složených z dosavadních nejuvěrnějších budovatelů režimu apod. Dalším směrem, kterým se přirozeně aktivismus vybíjí, je boj proti vnějšímu nepříteli, vyvoláváním válek s

⁶ Gentile, Emilio: Politická náboženství. Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. Str. 185.

cizími státy upevňuje režim svoji vlastní legitimitu. Totalitní zřízení musí být za každou cenu dynamické, statická je dříve nebo později "zabije" a přemění v jinou, lidské existenci příznivější formu státního uspořádání.

6. Společnost ovládá teror, který může mít podobu jak přímého fyzického násilí, tak psychologickou – formu hrůzy, strachu. Společnost je kontrolována prostřednictvím tajné policie, která si vytváří efektivní agenturní síť.
7. Totalitní režimy mají stvořitelské ambice. Prostřednictvím ideologie a teroru chtějí vytvořit nového člověka oproštěného od všeho starého, ne-totalitního, člověka, který by byl vrcholem všeho jsoucna.
8. Totalitní společnosti mají schizofrenní charakter, jsou specifickým "spleťtým předivem klamu a sebeklamu." Ačkoliv vyžadují bezmezný aktivismus, vzbuzují lhostejnost, která je logickým důsledkem nemožnosti participovat na vládě jinak než hlasitým schvalováním politiky vládnoucího režimu.

Uvedené znaky se v určité míře projevují ve všech totalitních režimech. Tyto státy se pak od sebe často liší pouhým zdůrazněním či potlačením jednotlivých znaků.

Autoři věnující se této problematice se pokoušejí totalitní systémy třídit a diferencovat. Nejzákladnější a nejčastější dělení je na režimy komunistické, fašistické a teokratické. Osobně však cítím, že je to právě ona totalitnost (celistvost), která bere jednotlivá ideová východiska, často úplně opačná, a svým zázračným automatismem tyto rozdíly smazává. Při zkoumání vnějších projevů vládnutí ideově úplně odlišných totalitních režimů pak stěží nacházíme jakékoliv rozdíly.

1.1.2 Marxismus dle Rio Preisnera

Badatel zabývající se historií komunistického hnutí učiní velmi záhy dvě zjištění: Země, v nichž probíhá socialistická revoluce, se velmi brzy zpronevěří původním revolučním hodnotám, a ti, kteří se v pomyslném sedle neudrželi a byli smeteni, obratem začínají mluvit o krádeži revoluce. Český filosof R. Preisner však takový průběh považuje za nevyhnutelný. *„Marxismus uskutečněný v dějinné praxi vedl (zatím) vždy k totalitarismu. Vyrovnává se s otázkou, zda ony dějinné totalitarismy marxismus zneužily či jej zradily, nebo zda je podstata marxismu sama o sobě totalitární. O zneužití a zradě mluví podle R. Preisnera svorně všichni revizionisté, především ti, kteří na této zradě vybudovali své kariéry a pak zradou této zrady dospěli k poznání pravé podstaty a pravých možností marxismu. Na tuto výmluvu odpovídá Preisner, že marxismus má totalitní substrát, který se projeví však až v okamžiku, kdy se marxisté dostanou k moci. ... Dále si všímá síly a lsti totalitarismu, které tkví ve skutečnosti,*

*že ve svobodném státě se jeho pravá tvář vynořuje až ve chvíli, kdy všechna moc, jež by byla s to ho zničit, je definitivně podlomena. Totalitarismus se nikdy neutká se svým nepřítelem tváří v tvář.*⁷

Preisner také upozorňuje na některé, na první pohled nezřejmé souvislosti a konkrétní aspekty, jež doprovázejí totalitní režim. Jedná se například o lhostejnost a chudobu. Lhostejnost je jednak přirozená reakce člověka na prožité hrůzy přesahující rámec lidského vnímání a na bezvýchodnost situace, zároveň je však také prostředkem vládnutí. Apatický, zlomený člověk se stává základním stavebním kamenem zřízení, a naopak nadšený a oddaný příznivec revoluce je v loutkovém divadle na ideální stát stále nebezpečnější figurou. Zde mimochodem krásně vyniká v úvodu kapitoly zmíněná protipólovost demokracie a totalitarismu, protože je nezpochybnitelným faktem, že právě angažovanost alespoň určité části obyvatel je předpokladem správného fungování demokracie. Také chudoba není podle Preisnera jen důsledkem, ale prostředkem, který udržuje systém v chodu.: „ ... *každý totalitní režim, jemuž jde vždy o vyvrácení dějin, útočí nejzákeřnějším způsobem na chudého. Bolševici se podle něj namísto spravedlivého rozdělení bohatství zmožili jen na nespravedlivé rozdělení bídy.*“⁸

1.2. Autoritativismus

Při vymezení autoritativismu a autoritativních režimů je nutno se spokojit s mnohem vágnějšími definicemi než v předchozí části. Bylo řečeno, že u jednotlivých totalitních režimů pozorujeme mnoho podobností, od ideových východisek přes projevy vládnutí až po vytyčené cíle. Oproti tomu autoritativní zřízení vycházejí z mnohem barvitějších východisek, mají různě vysoké ambice, nároky na obyvatelstvo a poskytují jim občanské svobody i práva v různé míře. Jedná se tedy o velmi širokou kategorii, kterou sdílejí státy jako Singapur za vlády Lee Kuan Yewa a zároveň režimy, které bezprostředně míří k totalitě, či naopak tuto opouštějí.⁹

1.2.1 Teoretická definice autoritativismu

J. J. Linz uvádí čtyři základní charakteristické znaky autoritářského státu.

1. Režim se oproti demokracii i totalitě vymezuje omezeným politickým pluralismem. Fungování opozice může být omezeno zákonem či faktickým mimozákonným

⁷ Balík, Stanislav; Kubát, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004. str. 27.

⁸ Tamtéž, str. 28.

⁹ Balík sem zahrnuje i Polsko 1956-1989, někteří autoři i fašistickou Itálii.

donucením. Opoziční síly sice mohou být někde zastoupeny ve volených orgánech, nezískávají však podíl na reálné moci. Odmítnutím této role se pak dostávají do pozice semilegality či ilegality. Vládnoucí režim si také zpravidla vytváří svojí stranu, její role na řízení státu a rekrutování nových kádrů nicméně není obvykle zdaleka tak významná jako v totalitních státech. Omezení pluralismu mimo politickou sféru, například v ekonomice, je pak už zcela fakultativní. Je pravda, že mnoho autoritářů v druhé polovině 20. století koketovalo se socialismem a pro znárodňování průmyslových podniků měli vždy slabost.. Mluvíme zejména o vládcích severoafrických států a dalších, kteří se dostali pod vliv Josipa Broze Tita. Zaznamenáváme ale i opačný extrém na Tchajvanu, v Jižní Koreji nebo v Pinochetově Chile, které se svými liberálními reformami zašlo dále než většina demokratických států.

2. Autoritářské státy nevycházejí z ideologie jako státy totalitní. Nevycházejí ze světového názoru, který si osobuje nárok na absolutní nezvratitelnou pravdu ve všech oblastech lidského konání. Ideová základna autoritativních režimů vyvěrá z různých myšlenkových proudů, jejichž souhrn se nazývá mentalita. *"Mentalita je obecně charakterizována obecnými hodnotami jako patriotismus, vlastenectví, pravda, ekonomický rozvoj, sociální spravedlnost, řád a pořádek, maximálně srozumitelné pro většinu sociálních vrstev. Existuje několik druhů mentalit užívaných autoritativními režimy - úřednická, vojenská, církevní, jež se částečně liší, ale v zásadě vycházejí z jednoho a téhož základu, jímž je řád, pořádek a poslušnost."*¹⁰ Jedná se o hodnoty v zásadě univerzální, s kterými není pro obyvatele problém se identifikovat. Zároveň s tím je ovšem spojena určitá "nemastnost, neslanost", jež znemožňuje pro myšlenku planout a mobilizovat masy pro úkoly režimem jim zadanými.
3. Z výše uvedeného a z nemožnosti občanů participovat na moci, jak je tomu zvykem v demokratických státech, plyne depolitizace. V autoritářských režimech, přicházejících po režimu demokratickém, je důsledkem neschopnosti předchozího režimu dostat společenským cílům. Občané se pak ochotně vzdávají břemene spoluodpovědnosti a bez problémů rezignují na svá politická práva. Z počátku jiná je situace, kdy se nový režim dostal k moci bojem proti jinému, mobilizovanému soupeři. Pro vítězný boj, při kterém budou stoupenci nového režimu ochotni obětovat i své životy, je vysoký

¹⁰ Balík, Stanislav; Kubát, Michal. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004. Str. 98

stupeň mobilizace nutností. Se stabilizací poměrů a při absenci ideologie se pak ovšem nadšení rychle vytrácí a je nahrazeno apatií.

4. Posledním bodem je vůdce a jeho způsob uplatňování moci. Vůdce je charismatická osobnost, po jehož odstoupení či smrti režim zpravidla upadá. Zatímco totalitním vládcům jsou připisovány božské atributy, autoritáři se s oblibou stylizují do podoby otce národa, prvního služebníka národa, či osvíceného vědce nahrazujícího nevzdělané politiky (generál Franko ve Španělsku, resp. doktor Salazar v Portugalsku). Vůdce bývá někdy nahrazen necharismatickou skupinou lidí, velmi často představitelů armády, kteří nedokáží strhnout masy, nevystupují veřejně a provozují takzvanou kabinetní formu vlády (vojenské junty v Barmě, v Jižní Koreji po válce apod.). Moc si vůdce legitimizuje různými způsoby. Například ochrana před vnějším nepřítelem, výjimečná odbornost pro řízení státu nebo funkce sjednotitele - garanta statusu quo. Tato legitimita nebývá zpravidla formálně jasně zakotvena v právním řádu, ve společnosti je však zřejmá.

1.3 Úvaha ke komunismu

Vzhledem k tomu, že se tato práce zabývá Jugoslávií pod vedením komunistické strany, považuji za vhodné přiblížit pojem slova komunismus a jeho různé významy. Tímto termínem bývá jednak označována utopická vize beztřídní budoucnosti, tak jak ji načrtl Karel Marx, a zároveň označuje ideologii, která tímto směrem míří a která si vytkla za cíl zrušení soukromého vlastnictví. Někdy se tohoto pojmenování též používá pro režimy zřízené komunistickými stranami, a to bez ohledu na jejich skutečný charakter.¹¹

Výše zmíněný Rio Preisner tvrdí, že Marxismus má totalitní substrát, tj. vede k totalitě. S tímto tvrzením se ztotožňuji a dodávám, že z logiky věci musí komunistická ideologie, která usiluje revolučním způsobem o naprostou změnu společnosti ve všech jejích parametrech, postupovat nekompromisně a "totálně".

Uvedená premisa, pokud je pravdivá, nám pak může být cenným vodítkem při charakterizování jugoslávského režimu. Můžeme totiž míru naplňování komunistického programu považovat za indikátor převládajícího režimu. Tedy: režim důsledně naplňující revoluční rétoriku směřuje s největší pravděpodobností totalitním směrem, a naopak režim revidující, hledající kompromisy a postrádající ambice na totální přeměnu společnosti bude směřovat spíše k prostému udržení moci a autoritativismu.

¹¹ Heywood, Andrew. Politické ideologie. Victoria Publishing, 1994. Str. 112.

Závěrem této kapitoly bych rád zmínil myšlenku, která je, doufám, z výše uvedeného zřejmá, přesto stojí za zopakování: Rozdíl mezi totalitním a autoritativním režimem se v žádném případě nepoměřuje mírou krutosti, se kterou vládní garnitura střeží moc. Tím hlavním kritériem je míra společenských okruhů, které chce režim ovládat. Tj. jeho ambice a stupeň jejich naplnění.

2. Komunistická strana Jugoslávie (od vzniku k uchopení moci)

Když Karel Marx psal svůj Komunistický manifest, v kterém předpovídal vítězství dělnické třídy, určitě předpokládal, že socialistická revoluce začne v rozvinutých průmyslových státech. Počátek dvacátého století, zejména události po první světové válce však ukázaly pravý opak. Kapitalistické státy západní Evropy zpravidla našly způsob, jak při celkovém bohatnutí společnosti udržet sociální smír. Komunistická idea byla většinou, zejména stále rostoucí střední třídou, považována za zvrácenou a velmi nebezpečnou a i v případech, kdy demokratické instituce selhaly, uchylovala se západní společnost mnohem raději k nacionalismu.

Mnohem zajímavěji zněla Marxova teorie ve společnostech vývojově mnohem zaostalejších, často až feudálního charakteru. Nikoliv boj mezi dělníkem a jeho zaměstnavatelem, ale mezi poddanými a vrchností. Zde se nůžky třídní nerovnosti rozevíraly dostatečně široce, a křehké, často zastaralé režimy se tak stávaly zranitelnější proti extrémním společenským pokusům o vybudování utopického světa. Komunismus proto v průběhu dvacátého století zapouštěl kořeny především ve východní Evropě a Asii.¹²

2.1 Založení komunistické strany

Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, vznikuvší po první světové válce, bylo pozoruhodnou směsicí všech možných vlivů a potencionálních rozbušek konfliktů. Stát složený jak z vítězů, tak poražených v poslední válce a především z různých národů, které se proti sobě navzájem velmi silně vymezovaly. Dále pak stát skládající se z rozvinutého a relativně moderního severu a hluboce zaostalých jižních zemí. V těchto podmínkách se komunistická myšlenka poměrně rychle uchytla a velmi brzy začala hrát důležitou roli.

¹² Zajímavostí je, že nejrozvinutější zemí, ve které se komunisté dostali k moci, bylo patrně Československo.

Krátká historie království byla především historií národnostních a sociálních sporů. Po skončení války se země zmítala v hospodářském úpadku a ze zahraničí začaly pronikat informace o revolucích v Rusku a Maďarsku.¹³ Již koncem roku 1918 se ve Slovinsku začalo stávkovat v dolech a továrnách a nepokoje se šířily po celém území státu. Vláda reagovala zavíráním organizátorů stávek a zákazem vydávání levicových periodik. Jugoslávští komunisté, ovlivnění rozpadem Maďarské republiky rad, ale i represáliemi, změnili taktiku a začali vstupovat do politických stran, zejména do sociální demokracie.

Ta se v důsledku názorů nových členů brzy rozpadla a v roce 1920 spatřila světlo světa Komunistická strana Jugoslávie.

V témže roce se KSJ zúčastnila voleb do místních zastupitelstev a dosáhla výrazného úspěchu. Přestože komunističtí zastupitelé vzeší z voleb složili slib věrnosti králi, ve svém deníku Borba publikovali prohlášení, že tento slib nepovažují za závazný.

Ministr vnitra následně vydal příkaz, kterým zakázal komunistům ujmout se funkcí. V říjnu 1920 se pak konaly volby do ústavodárného shromáždění, v nichž komunisté získali přes 10% hlasů, v Černé hoře dokonce 38%!

29. prosince 1920 jako odpověď na opakující se výzvy ke stávkám vydala vláda dekret, kterým zakázala komunistickou stranu a organizace s ní spojené. Takovým útokem proti principům demokratické soutěže se necítily dotčeni jen samotní komunisté, ale i liberálové.¹⁴ Vývoj událostí značně urychlily neúspěšné atentáty na prince Alexandra a ministra vnitra, spáchané mladými komunisty. Jugoslávská vláda tím našla pádný důvod ke kriminalizaci komunistického hnutí a přijala Zákon o ochraně státu, jenž stanovil za propagaci komunismu trest smrti, znemožňoval komunistům účast v zastupitelských sborech všech úrovní, pracovat ve státní správě a studovat na universitách. Na základě tohoto zákona byli následně posláni do vězení všichni členové výkonného výboru KSJ.

Tímto zákonem zasadila vláda komunistům tvrdou ránu, během pár let zbyl ve straně pouhý zlomek členů,¹⁵ kteří navíc pracovali v ilegalitě s vědomím, že se vystavují nebezpečí dlouholetých žalářů nebo trestu smrti. V následujících letech byla tedy pozice KSJ velmi slabá. Na druhou stranu stávající situace umožnila posunout do vyšších pater stranické hierarchie činovníky, kteří v těchto těžkých dobách prokázali osobní statečnost a ochotu přinášet velké oběti. Jen takoví lidé pak mohli obstát v těžkých zkouškách let budoucích. Ať

¹³ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 17.

¹⁴ Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995. Str.62.

¹⁵ Ridley uvádí, že strana měla 60 000 členů v roce 1921 a pouhých několik tisíc pár let poté. Oproti tomu Richard West uvádí 120 000 členů v roce 1920 a 700 v roce 1924. Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995. Str.67. West, Richard. Tito and the rise and fall of Yugoslavia. Sinclair-Stevenson, 1994. Str.51.

už v královském žaláři, v bojích druhé světové války nebo při vyloučení z Informbyra. Za zmínku stojí alespoň dvě jména nových vycházejících hvězd strany.

Josip Broz, bývalý rakouský voják, poté válečný zajatec v Rusku, se vrátil do Jugoslávie v roce 1920; živil se jako dělník. Byl patrně již tehdy přesvědčeným komunistou, nikoliv však aktivním členem strany. Tím se stal záhy po svém příjezdu a v následujících letech se prosadil jako schopný řečník na demonstracích i jako věrný soudruh ve vojenské cele. V třicátých letech byl vyslán do Moskvy jako delegát Kominterny, kde na rozdíl od mnoha svých soudruhů z KSJ přežil stalinské čistky a v roce 1939 se stal předsedou strany.

Komunistické hnutí však nenacházelo odezvu pouze mezi dělnickou třídou, ale také mezi univerzitními studenty. Nejvýraznějším z nich byl Milovan Djilas, mladý student bělehradské university, který organizoval protesty proti konzervativním učitelům či ruským emigrantům před bolševismem. Za tuto činnost si vysloužil čtyři roky vězení v jednom z nejtvrděších žalářů. Po propuštění se stal šéfredaktorem stranického časopisu Borba a v roce 1940, ve svých devětadvaceti letech, nejmladším členem politbyra v dějinách komunistického hnutí.¹⁶

KSJ do začátku druhé světové války nesehrála významnější historickou roli a ztěžka přežívala pod tlakem státní represe, ale i vlivem vnitrostranických bojů. Její hvězdná hodina však měla již brzy přijít a strana se měla postavit do čela jugoslávského odboje.

2.2 Válka

Dějiny Balkánu jsou psány krví. Válka může odejít, ale vždy se vrátí. Nikdy neodchází daleko. Jakýsi veterán Miloševičových vojsk vyjádřil svou nechuť k míru lakonicky: "Práce je pro srbského muže ponižující. Ženy pracují, muži válčí."

V této práci věnuji II. světové válce určitý prostor, a to ze dvou důvodů. Jednak do značné míry ilustruje předchozí dějiny tohoto území za posledních tisíc let, a zároveň z této války vyvěrá onen specifický vztah jugoslávských komunistů a obyvatelstva. Nebýt této zkušenosti, strana by nikdy neměla sebedůvěru, potřebnou pro svoji osamělou cestu dvacátým stoletím.

Vnější pozorovatel balkánského dění by se dle mého názoru neměl stavět do role soudce. Autoři zabývající se Jugoslávií, kteří pocházejí z Británie či USA, ale i my Středoevropané vycházíme ze žebříčku hodnot daných našim kulturním prostředím. Pro nás pro všechny je jedno společné. Nacistické Německo, Hitler a genocida Židů jsou ztělesněním

¹⁶ Marjanovič, Teodor. Muž, který zabil svůj sen. *Respekt*, 29. května 1995 str. 17.

absolutního zla. Nahlížíme-li na průběh II. světové války na Balkáně tímto prizmatem, pak okamžitě začneme soudit jednotlivé skupiny či etnika podle jejich vztahu k Třetí říši a fašistické Itálii. Takový pohled je ovšem příliš zjednodušující. Etnické čistky a nenávisť hlášaná na základě odlišných národností není vynález nacistů a právě západní Balkán má s těmito hrůzostrašnými prostředky boje mnohasetleté, neustále se opakující zkušenosti.

Proto se po obsazení království SHS jednotlivé národní hnutí a politické skupiny začaly věnovat vyřizování účtů a s okupanty bojovali nebo se s nimi naopak spolčovali, jak se to zrovna hodilo jejich vlastním účelům. Například velitel srbských četníků Draža Mihajlović v přítomnosti člena britské vojenské mise plukovníka Baileyho zhodnotil situaci následujícím způsobem: *" Když se ještě víc opil, oznámil hostům a znechucenému Baileymu, jaké je pořadí jeho nepřátel: první ustašovci, pak partyzáni, Chorvati a nakonec Muslimové. Až s nimi bude hotov, pustí se do Němců a do Italů."*¹⁷

2.2.1 Okupace a formování odboje

6. dubna 1941 napadlo Německo spolu s Itálií, Maďarskem a Bulharskem Jugoslávii, a to aniž se obtěžovalo vyhlásit válku. Jugoslávská armáda, přestože dobře vyzbrojena, nebyla vlivem národnostních konfliktů mezi jednotlivými etniky a rovněž z důvodu zastaralých koncepcí o způsobu vedení boje připravena klást odpor.¹⁸ Bělehrad byl dobyt 12. dubna a král spolu s většinou vládních představitelů utekl do Řecka.

Samotná okupace ještě neznamenal vznik komunistického odboje. Stávající názor jak mezi jugoslávskými členy strany, tak i představitelů kominterny v Moskvě byl, že se jedná o imperialistickou válku mezi kapitalistickými státy. Taková válka, podle Lenina, obětuje životy dělníků ve prospěch jejich vykořisťovatelů. Dělník se proto nesmí nechat zaslepit nacionalismem, nesmí se těchto válek zúčastnit a zabíjet své soudruhy jiných národností. Taktika určená Moskvou v těchto dnech byla vyčkávat, připravovat se na společný boj po boku Sovětského svazu. Tato fáze však netrvala dlouho. 22. června 1941 zaútočil Hitler na SSSR a komunisté všech okupovaných zemí byli vyzváni k povstání proti fašismu.

Jugoslávští komunisté se po tomto signálu ihned zapojili do boje a brzy se postavili do čela antifašistického odporu. Sovětské představitelé sice s povděkem kvitovali povstání, ale dělal jim starosti zápal Jugoslávčů pro socialistickou revoluci. Stalin po celou dobu války a určité období po ní úzkostlivě střežil svoje přátelské vztahy se Západem a nechtěl svoje

¹⁷ Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995. Str.175.

¹⁸ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str.122.

spojence takto dráždit.¹⁹ Navíc si díky svým zkušenostem uvědomoval v úvodu této práce²⁰ zmíněný fakt, že předčasný pokus o revoluci nadělá více škody než užitku, a zároveň určitě neměl sebemenší zájem o revoluci, která nevzniká v jeho režii, pod dohledem Rudé armády. Součástí jeho výzvy k povstání byl proto výslovně vyjádřený zákaz proletářské revoluce.

Právě tento okamžik můžeme považovat za prvo počátek rozkolu mezi Stalinem a KSJ. Protože do té doby platilo, že pokud Stalin pošle vedení komunistické strany v jakékoliv zemi zprávu obsahující určitou informaci, pak jak on, tak tato strana považuje takovou zprávu za rozkaz a je třeba dbát jeho doslovného splnění. Je příznačné, že právě Jugoslávci tento princip nepochopili. V souladu s jejich hrdou a sebevědomou balkánskou povahou je ani nenapadlo chápat výše zmíněnou depeši jinak, než doporučení, které je při rozhodování podle konkrétní situace možno brát v potaz.

Povstání bylo nečekaně úspěšné zejména v Černé Hoře. Již v červenci 1941 bylo téměř celé její území osvobozeno od zaskočených a nepřiliš motivovaných Italů. Zdejší komunisté vedení Milovanem Djilasem považovali snadný úspěch za znamení, že nastal čas vybudovat na dobytých územích novou, beztřídní společnost a z boje proti okupantům přešli rovnou k proletářské revoluci. Tím si ovšem rychle znepřátelili do té doby jim nakloněné obyvatelstvo. Když poté Italové s pomocí albánských jednotek podnikli protiútok, komunistická správa se sesypala jako domeček z karet. Djilas a jeho soudruzi museli prchat zpět do lesů.

V ostatních částech země pak i pod vlivem této zkušenosti přistupovali ke svým úspěchům s větší pokorou. Zejména v Srbsku, kde se vedení nově vznikajících partyzánských oddílů ujal Josip Broz Tito, dokázali komunisté působit jako sjednotitelé všech jugoslávských národů proti okupantům a revoluční apetit udržovat v rozumnějších mezích.

2.2.2 Partyzáni jako důstojný soupeř

V Chorvatsku Ustašovci pod vedením Ante Paveliče začali s etnickou čistkou, které padlo za oběť minimálně několik desítek, ale spíše stovek tisíc Srbů, Židů a Cikánů.²¹ Ti šťastnější byli násilím křtěni na katolickou víru. Draža Mihajlović, vůdce srbských četníků,²² na oplátku vyhlásil, že za každého zabitého Srba zabije jednoho Chorvata, přičemž s přesnými

¹⁹ Za skutečný začátek studené války považují až úspěšné sestrojení atomové bomby Sovětským svazem v roce 1949.

²⁰ Kapitola 1.1.2. "..... Totalitarismus se nikdy se svým nepřítelem neutká tváří v tvář."

²¹ Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995. Str.67.

²² Četníci: srbští povstalci pojmenování podle jednotek bojujících proti Turkům ve válce 1912-1913.

čísly si nelámali hlavu. Další stranou bojující proti všem byli bosenští muslimové a zakrátko se celá země zmítala v národnostně-konfesijním pekle.

Komunisté, v duchu směrnic Kominterny, zaměřovali svůj boj proti Němcům a za tímto účelem se pokoušeli spojit s četníky. Ti ovšem považovali komunisty spolu s ustašovci za nejhoršího nepřítele a v průběhu jednání rovněž komunikovali s Němci o případném postupu proti partyzánům.

Jako další komplikace se ukázalo, že Britové a dokonce i Sověti připisují veškeré úspěchy v boji proti nacistům Mihajlovići. Ten se však na nich podílel úplně minimálně a sbíral politické body i spojeneckou materiální podporu za Titovy úspěchy. Až britské vojenské mise v roce 1943 pod vedením kapitána Deakina a následně člena britského parlamentu Fitzroye Macleana zjistily skutečný stav věcí a partyzáni došli uznání i na mezinárodní scéně.

Mnohem dříve se jim dostalo uznání od Němců, kteří měli možnost pocítit na vlastní kůži zuřivost partyzánského odboje. Museli dodatečně posílat do Jugoslávie další divize a v několika ofenzívách, na které vyčlenili i značnou část letectva, se pokoušeli neúspěšně zlomit odpor. Na základě Titovy direktivy postupovali partyzáni pragmaticky a do svých řad byli ochotni přijmout všechny, kteří měli zájem, a to včetně bývalých četníků.²³ Tím si i přes značné ztráty stále udržovali svou sílu a až dokonce války na sebe dokázali vázat značné množství nepřátelských divizí.

Jak se Titova moc zvětšovala a Rudá armáda se blížila k hranicím Jugoslávie, byli Spojenci čím dál nervóznější. Původní dohoda Churchilla se Stalinem ohledně Balkánu byla, že Britové získají kontrolu nad Řeckem, Rusové nad Bulharskem, v Jugoslávii si pak rozdělí vliv rovným dílem. Partyzánský vůdce velmi obratně manévroul navzdory této predestinaci určené nejmocnějšími muži světa. Založil AVNOJ- Antifašistický výbor národního osvobození Jugoslávie, v kterém byli přítomni všechny frakce bojující proti okupantům, bez ohledu na jejich politické přesvědčení, čímž ještě více posílil svoje postavení jako představitele celé země. Tato organizace byla ovšem do značné míry formální, skutečný vliv zůstával v rukou komunistů.

I v rozhovorech s Fitzroyem Macleanem, který se obával sovětského vlivu na budoucí Jugoslávii, se Titovi podařilo britského vyslance uchlácolit: *"Musíte mít na paměti oběti, které v tomto boji za svou nezávislost klademe; statisíce jugoslávských mužů, žen a dětí byly umučeny a zabity... Nemůžete přece očekávat, že budeme tak draze vykoupenu svobodu brát*

²³ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 150.

na lehkou váhu."²⁴ V duchu této myšlenky pak o pár dnů později pokračoval i Titův důvěrník Dr. Velebit: *"Partyzánské vedení neplánuje žádnou bezprostřední sociální revoluci. ... Hlavním cílem všech bude poválečná obnova země a je nám jasné, že revoluční politika by v takovém momentě mohla zemi jedině smrtelně oslabit.*"²⁵

V tomto smyslu pak britští důstojníci informovali Churchilla, spolu s informacemi o vojenských úspěších partyzánů. Ministerský předseda sice nevěřil Titovým pohádkám, ale začínal být srozuměn s tím, že bitva o poválečný vliv na Jugoslávii je prohraná a soustředil se na udržení pozic v Řecku. Vědomi si partyzánského triumfu, zavrhlí Britové zcela podporu Mihajloviće a posílali dodávky zbraní a vojenského materiálu pouze Titovi.²⁶

3. Vznik socialistické Jugoslávie a její boj o přežití

V osvobozené zemi převzal úlohu vlády AVNOJ. Jeho členové, skládající se především z komunistů, ale i určité části předválečných demokratických politiků, se přeměnili na dočasnou lidovou skupštinu. Tedy na orgán moci zákonodárné, který byl zároveň nadán exekutivní pravomocí. Vzhledem k převaze komunistů, kteří se brzy chopili iniciativy, přijal tento prozatímní orgán množství zákonů směřujících k perzekuci movitějších vrstev obyvatelstva a přípravě socialistické revoluce.

3.0.1 Pozemková reforma a další normy přijaté dočasnou skupštinou

V první řadě to byla pozemková reforma. Průvodní provolání tohoto zákona znělo: "Půda patří těm, kteří jí obdělávají." Na jeho základě byla bez náhrady vyvlastněna půda církvím, bankám, Němcům, ale i obecně všem bohatším soukromníkům. Maximální výměra půdy vlastněné jedním rolníkem byla stanovena na 35 hektarů, respektive 45 v horských oblastech. Následně začalo nucené zakládání družstev a další restrikce individuálního vlastnictví.

Tyto kroky měly spolu s několika po sobě následujícími roky sucha za následek katastrofální neúrody. Situace byla natolik kritická, že nebytí dodávek potravinové pomoci z USA a posléze SSSR, zemi by patrně hrozil hladomor. Vláda na jaře roku 1947 reagovala stanovením pevných výkupních cen potravin, a to hluboko pod jejich skutečnou hodnotou.

²⁴ Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995. Str.187.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 154.

Zároveň toto nařízení vynucovala pokutami a přísnými tresty. Tato politika vedla k nevyhnutelnému výsledku. Rolníci, mezi kterými ještě nedávno nacházeli komunisté masovou podporu, začali klást odpor, jenž v několika oblastech přerostl až v ozbrojené povstání a potravinová výroba tím dále klesala.²⁷

Prozatímní parlament se rovněž musel vypořádat se způsobem potrestání kolaborantů a poválečné odplaty. Zejména do léta 1945, ale i po něm, docházelo k masakrům válečných zajatců i různých skupin obyvatelstva označených za zrádce. Často v režii nejvyšších představitelů armády a vlády. Až Titova osobní intervence²⁸ a také Zákon o lidovém soudnictví daly této pomstě alespoň částečný právní rámec.

Pod záštitou boje proti národnostním rozporům byl přijat zákon o protilidové a protistátní činnosti, který přísně trestal nacionalistickou agitaci. Tato norma trestající vše protijugoslávské byla zároveň zneužívána jako nástroj proti opozici lidové fronty. Další z důležitých zákonů přijatých dočasnou lidovou skupštinou byly peněžní reforma a zákony upravující zřízení a volby do Ústavodárné skupštiny.

3.1 Přejít moci (faktický, volební)

Při pozorování usurpování moci komunistickými stranami po druhé světové válce můžeme sledovat fascinující souboj totalitního a demokratického způsobu myšlení.²⁹ Z pohledu komunistického hnutí se jeví jako geniální politika formování jednotných politických seskupení. V Československu Národní fronta, v Jugoslávii Lidová fronta a i v dalších státech podobné jednotné kandidátky. Jejich idea se opírala o skutečnost, že válkou sužované země, jejichž občanská společnost byla rozmetána okupanty, nemají dostatečné podmínky pro řádnou demokratickou soutěž. V tomto výjimečném období je třeba konat a netrýnit dlouhé měsíce vládními krizemi a vyjednáváním, jak bylo časté před válkou. Společně tedy kandidují všechny strany, které se nezkompromitovaly spoluprací s nacisty.

Je nutno zdůraznit, že toto omezení demokratického pluralismu nebylo výmyslem komunistů, ale všeobecně uznávanou normou poválečného uspořádání. V Československu byl s tímto faktem, dle historika P. Kosatíka, plně ztotožněn i prezident E. Beneš: *"Všechny vlastnosti a sklonnosti politických stran mají vlastně tendence protidemokratické. Nesnášenlivost, neomylnictví, fanatism Zájmu celku by tedy prospělo, psal Beneš, kdyby nařízením odpovědných politiků bylo nebezpečí stran sníženo na minimum: určil by se prostě nezbytně nutný počet těch, které jedině mohou dál žít. Beneš mínil, že by bohatě mohly stačit*

²⁷ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 179.

²⁸ Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995. Str.226.

²⁹ V této podkapitole se zaměřím na srovnání Československa a Jugoslávie.

*tři: pravice, střed a levice Neuměl si vůbec představit, že by se kterákoli strana mohla chopit moci jednou provždy - ale tím, že chtěl určovat, kdo do ringu může a kdo ne, ke vzniku totalitního prostředí přispěl."*³⁰

Vzhledem k tomu, jaké oběti přinesl Sovětský svaz, ale i například právě jugoslávští partyzáni, válečnému úsilí spojenců, bylo pochopitelně nemyslitelné, aby komunistické strany byly z těchto "spojených front" vynechány. Zatímco v Jugoslávii byla KSJ stále oficiálně v ilegalitě a její zástupci vystupovali jako představitelé AVNOJe, v Československu byli přímo součástí vlády, a to s největším počtem ministrů. Tím se spirála tlaku na demokratické instituce dále roztáčela.

Na notu ideového sblížení demokracie s komunismem hrál velmi dovedně i Stalin, který v několika svých projevech, při rozhovorech se západními státníky a také s Edvardem Benešem neurčitě naznačoval jakýsi obrodný proces v komunistickém hnutí.

Mnozí politici, kteří často neměli jasnou představu o nadcházejícím světovém uspořádání, se pak těchto zmínek chytali jako tonoucí stébla a dále rozvíjeli představy o šťastné Evropě, kde se snoubí svoboda se socialismem. Typickým strážníkem těchto Stalinových bludů byl právě Beneš se svojí představou Československa jako mostu mezi Východem a Západem.

Dnes již není pochyb o tom, že Stalin ani na okamžik nemyslel nic z toho vážně, a je dokonce možné, že i jeho samotného překvapila míra devótnosti tehdy ještě nezávislých politiků. Tak docházelo k paradoxním situacím, kdy jeden z nejtalentovanějších propagandistů demokratického světa Jan Masaryk věnoval svůj dar slova ve prospěch totalitního hnutí a sám hledal zdůvodnění pro akceptaci komunistů jako pilíře demokratické společnosti: *"Sovětský svaz vstoupí do světové mírové politiky s plnou vahou své moci. Spolupráce s ním nebude odmítána, ale vyhledávána. Nesleduje sám imperialistických cílů a včera ústy svého velkého maršála znovu slavnostně potvrdil, že si přeje samostatnosti a nezávislosti jiných národů a států. Je samozřejmé, že by se nedíval s nezájmem, kdyby v jeho sousedství nebo i jinde v Evropě měly znovu vyrůst režimy, které by daly vznik novým politickým konfliktům a nakonec přispěly k rozpoutání nové útočné války."*³¹

Komunisté v zemích, kde dostali podíl na moci, využívali všech možností, které jim tato moc skýtala. Nenechali se ovšem svazovat jejich demokratickými limitami a zároveň dále pokračovali ve vysloveně ilegálních aktivitách. Jejich političtí odpůrci, hrající podle

³⁰ Kosatík, Pavel. *Čeští demokraté*. Mladá fronta, 2010. Str. 225.

³¹ Masaryk, Jan. *Volá Londýn*. Práce, 1948. Str.292.

pravidel, pak tváří v tvář tomuto "trojboji" zůstávali bezradní. Většinou zůstávali pasivní a následně, jako poslední gesto, podávali teatrální rezignace.

Dokladem mistrovského využití těchto nástrojů budiž Titův postup vůči Milanu Grolovi, který rezignoval na protest proti nerovným podmínkám v nadcházejících volbách a převzetí moci nad armádou a policií komunisty: "... Grol, okamžitě označený za fašistu, se pokusil zmíněným opozičním kruhům zajistit také veřejnou tribunu, a tak založil týdeník s výmluvným názvem *Demokracie*. List ovšem vycházel jen krátce, 8. října bylo jeho vydávání zastaveno značně svérázným způsobem: podle mínění dělníků, kteří ho tiskli, šířil lživé zprávy o státě, proto se rozhodli jeho vydávání bojkotovat a využít tak, jak řekl Tito, svého nezpochybnitelného práva na stávkou."³²

V Československu komunisté před plánovanými volbami v roce 1948 neměli svůj hladký přechod k moci úplně zajištěn a svého cíle dosáhli především skrze nátlakové akce. Jelikož v té době měli pod kontrolou jak policii, ministrem vnitra byl člen KSČ Václav Nosek, tak lidové milice, byl tlak na ostatní strany Národní fronty enormní. Vyvrcholení tohoto dění je obecně známé. V Únoru na protest proti zneužívání moci rezignovali všichni nekomunističtí ministři s výjimkou Jana Masaryka a sociálních demokratů, čímž ovšem zůstala ve vládě nadpoloviční většina členů. Nebylo tak třeba vyhlášovat nové volby a Klement Gottwald jako předseda vlády navrhl na uprázdněné pozice své lidi.

V Jugoslávii byla situace jiná. Jak již bylo v této práci několikrát zmíněno, vztah jugoslávského obyvatelstva ke komunistům byl mnohem vřelejší. Krátce po válce byla podpora strany skutečně masová, a přestože nefungovala oficiálně, fakticky ovládala AVNOJ.

3.1.1 Strach a propaganda

Představitelé KSJ mohli dát věcem volný průchod a k moci by se patrně dostali i demokratickou cestou. Nechtěli však nic riskovat, a proto nastolili politiku teroru a šíření strachu. Hlavním nositelem této politiky se stala tajná policie OZNA, kterou řídil člen nejužšího politbyra, ministr vnitra A. Ranković. Tato organizace se stala ještě před faktickým převzetím moci komunisty naprosto samostatnou svébytnou silou, která mohla domnělé či skutečné odpůrce strany poslat bez soudu do trestních táborů.

Kontrolu nad ní záhy ztratila i strana samotná a brzy si nebyl jistý svou svobodou ani žádný stranický činovník.³³ OZNA přejala sovětskou metodiku, kdy přiznání viny jest

³² Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 182.

³³ Pelikán, Jan; Tejchman, Miroslav. Dějiny Jugoslávie (1918-1991). Karolinum, 1996. Str.35.

korunou důkazů. Fakt, že přiznání je vynuceno mučením, bylo pochopitelně nepodstatným detailem.

Ruku v ruce s tichým terorem tajné policie šlo halasné šíření komunistického světonázoru. KSJ, která již od konce války v podstatě vlastnila informační monopol, zřídila jako orgán ideologické osvěty Agitprop. Vedení svěřila zkušenému propagandistovi Milovanu Djilasovi, který s fanatismem sobě vlastním hlídal čistotu veřejného prostoru: *"V kulturním životě, zvláště v literatuře, se musela respektovat železná pravidla socialistického realismu uzákoněná Stalinem a Ždanovem. Podle jejich učení bylo spisovatelům Jugoslávie na jejich I. sjezdu v roce 1946 uloženo, aby se stali inženýry lidských duší a vytvářeli agresivní a optimistická díla. Všichni, kteří se nepřizpůsobili, a byli mezi nimi i ti nejlepší, se museli na dlouho uchýlit do ústraní, což mělo nejednou negativní vliv na jejich tvorbu. Jediným přínosem velkohubé politiky Agitpropu byl vedle rozvoje gramotnosti impuls k rozvoji makedonštiny a makedonské literatury."*³⁴

3.1.2 Volby

Jak již bylo řečeno, komunisté v Jugoslávii drželi situaci pevně v rukou. Na rozdíl od ostatních zemí tvořícího se východního bloku nepotřebovali pomoc Sovětů v podobě nátlakových akcí Rudé armády či NKVD. Volby do Ústavodárné skupštiny dne 11.11.1945 probíhaly způsobem jednotné kandidátky a Lidová fronta v nich získala 90% hlasů.³⁵ Možnost volby spočívala ve vhození kuličky do urny³⁶ označené Lidová fronta nebo žádná kandidátka. Tento způsob byl posléze napadán Západem a opozicí jako nesvobodný.

Přestože můžeme bezpochyby tvrdit, že nebyla dodržena pravidla demokratické soutěže, je třeba respektovat fakt, že čtyři pětiny obyvatelstva vyjádřily svůj souhlas s politikou Lidové fronty, potažmo komunistického hnutí, což v neustálených podmínkách doby nemohlo být způsobeno pouze agitací a činností tajné policie. Toto vítězství umožnilo komunistům, aby dali budování svého režimu i formální rámec. 29. listopadu 1945 byla zrušena monarchie a vyhlášena Jugoslávská lidová a federální republika a pár měsíců později pak následovalo přijetí nové Ústavy.

³⁴ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 179.

³⁵ Doc. Gronský uvádí 90%, Pelikán a Tejchman 88% při 89%! účasti voličů. Srov. Pelikán, Jan; Tejchman, Miroslav. Dějiny Jugoslávie (1918-1991). Karolinum, 1996. Str. 31. Gronský, J. in: Zdobinský, Stanislav; Zlatopolskij, David. Ústavní systémy socialistických zemí. Panorama, 1998. Str. 394.

³⁶ Z důvodu stále rozšířené negramotnosti nebylo možné používat metodu hlasovacích lístků.

3.2 Ústava 1946

31.1.1946 byla přijata nová Ústava FLRJ, která se víc než jen inspirovala sovětskou ústavou z roku 1936.³⁷ Měla 16 hlav a 135 článků, formálně zaručovala širokou paletu lidských, občanských a politických práv a zároveň se nezmiňovala byť jediným slovem o socialismu nebo komunismu. I přes to můžeme prohlásit, že se nejednalo u konstituci demokratické země, nýbrž tato: *"... vycházela ze zásady jednotné moci a demokratického centralismu."*³⁸

Není bez zajímavosti, že právo na stávkou bylo vynecháno. Nabízí se odpověď, že ve státě, kde moc bude patřit lidu a dělnická třída je jeho předvojem, je právo na stávkou sebedestruktivním institutem, jelikož by dělníci stávkovali sami proti sobě. Zrovna tak je ovšem možné, že i autoři ústavy v čele s Edvardem Kardeljem počítali s možností rozkolu mezi stranickou a dělnickou představou o budování socialismu.

V hlavě IV. v oblasti sociálně-ekonomických vztahů došlo k přípravě přechodu na plánované hospodářství. Byly rovněž vymezeny tři druhy vlastnictví: státní, družstevní a soukromé (čl.14) a dále byla uložena povinnost podřídit veškerou hospodářskou činnost generálnímu hospodářskému plánu. (čl.15)³⁹

Ústava '46 tedy v zásadě předjímalá vznik státu budujícího socialismus, a přestože garantovala např. právo na soukromé vlastnictví (čl. 18) či svobodu svědomí a svobodu vyznání (čl. 25),⁴⁰ je zřejmé, že měl-li být budován stát sovětského typu, byla tato ustanovení jen prázdnými proklamacemi.

³⁷ Zdobinský, Stanislav; Zlatopolskij, David. Ústavní systémy socialistických zemí. Panorama, 1998. Str. 395.

³⁸ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 185.

³⁹ www.worldstatesmen.org/Yugoslavia_1946.txt

ARTICLE 14. Means of production in the Federative People's Republic of Yugoslavia are either the property of the entire people, i.e., property in the hands of the state or the property of the people's cooperative organizations, or else the property of private persons or legal entities.....

ARTICLE 15. In order to protect the vital interests of the people, to further the people's prosperity and the right use of all economic potentialities and forces, the state directs the economic life and development of the country in accordance with a general economic plan.....

⁴⁰ www.worldstatesmen.org/Yugoslavia_1946.txt

ARTICLE 18. Private property and private initiative in economy are guaranteed.

ARTICLE 25. Freedom of conscience and freedom of religion are guaranteed to citizens.

3.2.1 Národní program

V rámci celého východního bloku však zaznamenáváme jednu výjimku, a tou je řešení národnostní otázky. *"Základem úspěchu Titem vedeného hnutí spočíval v jeho národnostním programu. Řešení národnostní otázky bylo jediným momentem, v němž se jugoslávští komunisté podstatně odchýlili od stalinského vzoru. Skutečně totiž realizovali proklamované právo každého národa na vlastní existenci."*⁴¹

Země byla rozdělena na šest svazových republik: Srbsko, Chorvatsko, Slovinsko, Bosna a Hercegovina, Makedonie a Černá hora. Dále pak dvě autonomní oblasti Vojvodina a Kosovo. Přestože jednotlivé republiky neměly mnoho faktických pravomocí a těžiště moci bylo stále ve federální vládě, můžeme říci, že jugoslávské národy poprvé v historii země dosáhly značné kulturní autonomie,⁴² bez ohledu na to, které etnikum bylo právě v nejsilnějším postavení.

Po vražedném šílenství etnických čistek II. světové války byli komunisté garantem křehkého statusu quo. Ten nebyl ani tak způsoben komunistickým učením o internacionalismu jako o soudružském soužití všech národů, kdy národ je spíše buržoazním přežitkem, a jako takový nebude v socialismu podstatný. Naopak, jednalo se o neustálé vyvažování a hledání spravedlnosti mezi jednotlivými etniky.

Není tedy náhodou, že naprostá většina vnitrostátních krizí po celou dobu existence FLRJ byla zapříčiněna národnostními třenicemi. Tito ovšem dokázal vždy působit jako sjednotitel a většinu těchto problémů více či méně elegantně zvládat. Ostatně i výběr jeho nejbližších spolupracovníků vypovídal o spravedlivém rozdělení moci, alespoň podle etnického klíče. V triumvirátu jeho nejbližších byl Slovinec Kardelj, Srb Ranković a Černohorec Djilas. Tito sám pak byl Chorvat.

Na tomto místě je třeba zdůraznit jednu často opomíjenou skutečnost. Tato rovnost se do značné míry týkala jen hlavních slovanských etnik. Jak bude podrobněji popsáno později, v případě albánské, rumunské či maďarské menšiny se státní moc uchýlovala v různých situacích k diskriminaci i jednoznačným represáliím.

Jinak byl ovšem národnostní program jedním z největších úspěchů KSJ. Nebo snad nebyl? Titovi kritici často argumentují válkami z devadesátých let a tvrdí, že národnostní otázka nebyla řešena, byla pouze zmrazena totalitním útlakem a po pádu režimu opět vypukla

⁴¹ Pelikán, Jan; Tejchman, Miroslav. Dějiny Jugoslávie (1918-1991). Karolinum, 1996. Str.32.

⁴² Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.498.

naplno. S tímto tvrzením se ovšem nemohu ztotožnit. Snaha o rovnost národů byla skutečná. Byla ostatně jedním z mála projevů určité "živosti" společnosti. Jestliže v otázkách ekonomiky nebo individuálních svobod dodržoval každý politik stranickou linii, pak v otázkách národnostních práv mohl pozvednout svůj hlas, kdykoli se domníval, že jiný národ získává něco na úkor jeho vlastního. Při tomto protestu mu pak mohlo být oporou vědomí, že za ním budou stát všichni soudruzi stejné národnosti a patrně i národností dalších, kteří úzkostlivě hlídají křehkou rovnováhu. Proti národnostním požadavkům bylo zpravidla zasahováno, až když ohrožovaly stabilitu země či zpochybňovaly komunistický monopol moci.

Přičítat vinu Titovi za války při rozpadu **SFRJ** je pro mne zcela nepřijatelné. Za prvé je obtížné nacházet příčinnou souvislost mezi Titovým jednáním a válkami odehrávajícími se deset, patnáct let po jeho smrti, za druhé bychom tak snímali vinu z politiků, kteří si v období po jeho smrti vybuodovali svou kariéru na rozdmýchávání etnických rozporů. Otázka odpovědnosti je složitá, ale zůstává nezpochybnitelným faktem, že trvání socialistické Jugoslávie bylo jedním z mála období západního Balkánu, kdy se spory mezi národy řešily za jednacím stolem.

3.3 Boj se Stalinem

O konfliktu mezi FLRJ a SSSR, respektive mezi Titem a Stalinem, bylo napsáno mnoho odborných i populárně-naučných prací. Pro účely mé práce není potřeba tento spor podrobně rozebírat, ale zaslouží si alespoň krátké shrnutí, jelikož měl také zásadní vliv na vnitřní uspořádání státu.

Příčiny konfliktu jsou různé. Tejchman jako nejdůležitější uvádí dva důvody: Jednak sebevědomá jugoslávská politika, a to i v rámci východního bloku, která by mohla způsobit ohrožení monopolu sovětské moci. Jako druhý důvod uvádí Stalinovu machiavelistickou politiku: *"Sovětský diktátor, který se vždy snažil preventivně posilovat svou absolutní moc, periodicky likvidoval v daném momentu nejsilnějšího a nejvlivnějšího funkcionáře v sovětské vládnoucí hierarchii. Postupoval tak i v případě, že jeho partner uznával jeho prioritní postavení a loajálně plnil jeho příkazy. Na počátku roku 1948 se Stalin rozhodl použít tento osvědčený postup i v rámci východního bloku proti ambicióznímu jugoslávskému vedení."*⁴³

Jak již bylo uvedeno v kapitole o II. světové válce, Tito brzy začal přerůstat Stalinovi přes hlavu. Ten tváří tvář relativně monolitnímu vedení KSJ nevěděl, kde hledat nejslabší článek, jehož zlomením by započal dekonstrukci stávajícího jugoslávského vedení. Zprvu

⁴³ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.507.

nechtěl útočit na "největší štika v rybníce" a za svoji oběť si vybral Milovana Djilase. Ten ve své strhující knize "Hovory se Stalinem" popisuje stupňující se tlak při třech setkáních mezi léty 1944 a 1948. Pokud budeme věřit Djilasovým zápiskům, pak můžeme říct, že Stalinův psychologický nátlak se zcela minul účinkem. Leitmotivem všech osobních útoků byla kritika Djilase, že si dovolil stěžovat na chování příslušníků Rudé armády, kteří v Jugoslávii kradli, znásilňovali a chovali se jako na dobytém území. Dokonce šel tak daleko, že zmínil korektní chování britských důstojníků. Sovětský diktátor to bral jako neuvěřitelnou urážku Rudoarmějců a zejména ho urážel fakt, že se Djilas neomluvil ani jemu osobně, trval na svém a dovolil si mu tak oponovat.⁴⁴

Poté, co Stalin selhal v rozbití jednoty, rozhodl se vypořádat se s jugoslávským politbyrem jako celkem. Na jaře roku 1948 Sověti odvolali své vojenské a civilní poradce a krátce na to došel nejvyššímu vedení KSJ dopis podepsaný Stalinem a Molotovem, v kterém mu byly vyčteny nejrůznější možné chyby a prohřešky proti marxisticko-leninskému učení.

Tito, který zažil na konci třicátých let v Moskvě ty nejbrutálnější čistky, si uvědomil, že v tuto chvíli je i na sebedůkladnější pokání pozdě. Nepřijal také nabídky rezignace v dopise nejkritizovanějších členů vedení (Djilase, Rankoviće, Kidriće), místo toho se se svými soudruhy shodli, že nesmí dojít k narušení jednoty strany a je třeba společně odmítnout sovětskou kritiku. Jediní dva odpůrci této politiky, Žujovič a Hebrang, byli odvoláni ze svých pozic a vzápětí zatčeni a odsouzeni.

3.3.1 Jugoslávie, pustý ostrov

Taková hereze neměla v dějinách komunistického hnutí obdoby. V mnohé literatuře nacházíme oblíbený příměr o Jugoslávii a do té doby největším nepřítelem uvnitř komunistického hnutí Trockém. A sice, že Trockého vliv nesahal dál než k plotu jeho vily v Mexiku, a přesto musel zemřít, a nyní je tu takový stát se statisíci mužů ve zbrani. Východní blok se však zmohl pouze na vyloučení FLRJ z Informbyra a postupné přerušení hospodářských styků.

Jugoslávci se sice vzepřeli Stalinovi a uhájili tak svoji suverenitu před sovětskou porobou, to ale zanechalo zemi v ohromných hospodářských a politických problémech. Je třeba si uvědomit, že do této chvíle byl Stalin jugoslávskému lidu prezentován jako ztělesnění dobra se všemi božskými atributy, a nyní byly základy této víry zpochybněny. V každé jiné komunistické zemi té doby by se patrně masy obrátily proti místní vládě, ale Titova pozice v rámci KSJ i celé země byla výjimečná. Na V. sjezdu Komunistické strany

⁴⁴ Djilas, Milovan. *Conversations with Stalin*. Harcourt, Brace & World, 1962. Str. 88.

Jugoslávie, který se stal manifestací jugoslávského odhodlání bránit svou nezávislost, Tito odmítl veškeré sovětské útoky, aniž zpochybnil přímo Stalinův kult.⁴⁵

I přesto, že KSJ dosáhla významného ideologického vítězství, stále pozorně hlídala jednotu stranické linie: *"Ti, kteří měli dostatek odvahy vyjádřit své pochybnosti veřejně, upadli v nemilost bez ohledu na své stranické nebo válečné zásluhy..... Rankovičova mašinerie začala pracovat na plné obrátky, a protože byla dobře seřízena kvůli odpůrcům revoluce z měšťanských kruhů, ukázala se být mimořádně účinnou i v případě těch, kteří vyjádřili své sympatie k Informbyru či byli podezřelí pouze z toho, že s ním sympatizují."*⁴⁶

Obecně můžeme říci, že v dobách ohrožení státu dochází zpravidla k omezování individuálních práv jedince ve prospěch bezpečnosti a celistvosti státu. V poslední době jsme tuto praxi mohli pozorovat například ve Spojených státech po teroristických útocích. I v relativně vyspělé demokratické společnosti je najednou obhajováno mučení jako legitimní prostředek boje, přijetí Patriot Actu či nepřiznání statutu válečného zajatce nepřátelským bojovníkům.

Je tedy zřejmé, že logickým důsledkem sovětsko-jugoslávské rozepře bylo značné přitvrzení v boji s potenciálním vnitřním nepřítelem. Zatýkání podezřelých dosáhlo takového rozměru, že nebylo možné řešit všechny případy v rámci soudního řízení, a byl proto přijat dekret o administrativních trestech, který umožňoval na základě rozhodnutí státní bezpečnosti posílat podezřelé bez soudu na nucené práce. Došlo ke zřízení koncentračních táborů, z nichž nejhorší pověst si vydobyl Goli otok (Pustý ostrov).⁴⁷

3.3.2 Hladové hospodářství

Metodou účinné propagandy a represe Tito ustál počáteční a nejzuřivější útok, avšak další problémy brzy následovaly. Týkaly se především hospodářské situace země. Ekonomika, z valné části zničená válkou v zemi chudé na přírodní zdroje, fungovala jen velmi ztěžka. Kromě výše zmíněných problémů v potravinové produkci byl problémem i rozvrat průmyslu v důsledku znárodnování. To ovšem bylo součástí komunistické politiky: znárodnění průmyslu, kolektivizace zemědělství a radikální industrializace země.⁴⁸

Za tímto účelem byl pro roky 1947-1951 přijat pětiletý ekonomický plán, jehož cíle byly v pravdě ambiciózní: Na jeho konci se Jugoslávie měla z agrární země proměnit v rozvinutý průmyslový stát. Zprvu sice tato politika zaznamenávala určité úspěchy, zejména

⁴⁵ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.510.

⁴⁶ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 213.

⁴⁷ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 214.

⁴⁸ Pelikán, Jan; Tejchman, Miroslav. Dějiny Jugoslávie (1918-1991). Karolinum, 1996. Str.36.

díky ohromnému nasazení mládeže a výhodným hospodářským smlouvám s ostatními státy východního bloku. Situace se však dramaticky otočila po roztržce, kdy tyto státy přestaly s FLRJ obchodovat a zároveň se vytrácelo i nadšení obyvatelstva v důsledku chyb a nepružnosti systému centrálního plánování.

Na přelomu let 1948/49 stála země na pokraji ekonomického kolapsu. Sovětské vedení si od zoufalé situace slibovalo buď pád režimu, nebo jeho pokorný návrat zpět do východních struktur. Ve skutečnosti tím však Jugoslávce vehnali do náruče Západu. Vládnoucí kruhy v Londýně a Washingtonu po chvíli váhání správně rozpoznaly, že se nejedná o léčku na ně nastraženou, ale o skutečný rozkol v komunistickém hnutí. Přestože určitě nebyly nadšeny z ekonomické podpory diktátora, který jim už navíc jednou, po válce, "vypálil rybník", uvědomovaly si, že ve stávajících podmínkách je nejlepší možnost udržet Tita u moci. Zvolily politiku "keep him afloat", tedy "držte ho nad vodou" spočívající v nezbytné, ale nikoliv přehnaně štedré pomoci. Jugoslávie tak přežila svou smrt a Tito vyšel z další bitvy, tentokrát se Stalinem, jako vítěz.

3.3.3 Systém moci

Závěrem této části se pokusím stručně shrnout Jugoslávii v rámci politologických kritérií v tomto období. Pokud se jedná o systém vládnutí, v zemi panovalo zřízení, které J. Pelikán nazývá kombinací diktatury a oligarchie. Veškerá moc byla koncentrována v ruce čtveřice představitelů: Josipa Broze Tita, Edvarda Kardelje, Aleksandra Rankoviće a Milovana Djilase. I v rámci této skupiny byl Tito nezpochybnitelným primasem s právem posledního slova, všechna důležitá rozhodnutí však musela být s ostatními alespoň konzultována.⁴⁹ Další státní i stranické orgány fungovaly na principu nadřízenosti/podřízenosti a byla od nich vyžadována bezvýhradná poslušnost.

Pro srovnání: Vztah Tita a jeho nejbližších spolupracovníků do značné míry připomíná vztah Chilského diktátora Augusta Pinocheta ke Contrerasovi, Caususovi a Leighovi. Také zde později docházelo k rozporům a vůle po moci se ukázala jako silnější než přátelství starých spolubojovníků.⁵⁰

V zemi byl budován kult osobnosti J. B. Tita, který hraničil se zbožštěním, a komunistickou ideologii nebylo přípustno zkoumat, ale bezvýhradně naplňovat. Jak bylo popsáno výše, zemi infiltrovala tajná policie, která ovládala společnost pomocí strachu a teroru. Permanentně rovněž probíhal boj proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli, jemuž padlo za

⁴⁹ Pelikán, Jan; Tejchman, Miroslav. Dějiny Jugoslávie (1918-1991). Karolinum, 1996. Str.34.

⁵⁰ Vial, Gonzalo. Pinochet, portrét diktátora. Prostor, 2006. Str. 215.

oběť množství lidí, a přestože režim často balancoval na pokraji přežití, neváhal tvrdit, že on jediný našel cestu k správnému uspořádání společnosti.

Strana v tomto období rovněž důsledně naplňuje marxisticko-leninskou teorii. Zejména probíhající násilná kolektivizace zemědělství a obecně znárodňování všech výrobních prostředků mě dovádějí k přesvědčení, že převládají znaky totalitního režimu, a proto si troufám tvrdit, že Jugoslávie na konci čtyřicátých let byla totalitním státem.

4. Hledání nové cesty, falešné naděje na změnu,

Postupné sblížení se Západem počátkem padesátých let bylo nezbytnou nutností. Pokud chtěl režim přežít, nutně potřeboval hospodářskou i vojenskou pomoc.

Tím se však jugoslávská vláda dostala pod tlak západních mocností žádajících demokratizaci systému i větší spolupráci ve vojenství.

Tito a jeho nejbližší však i nadále hráli vysokou hru. Přes neustávající hrozbu útoku z východního bloku se odmítli začlenit do NATO a především dali jasně najevo, že si nenechají zasahovat do vnitřní politiky.⁵¹ Toto zpuštěné a riskantní gesto mělo své důvody.

Tím hlavním byl samozřejmě Titův vztah k moci. Navzdory přesvědčení mnohých jeho obdivovatelů nebyl žádným idealistickým snílkem, ale v první řadě diktátorem, který neváhal obětovat životy mnohých pro udržení postavení. Jakákoliv změna v současném systému, a to zejména demokratizačním směrem, by mohla ohrozit i Tita samotného, proto pro něj bylo přijatelnějším balancovat na pokraji zkázy mezi Východem a Západem.

Druhým, neméně důležitým důvodem, pak ovšem bylo rovněž ideologické přesvědčení. Jak bude popsáno dále, i v rámci nejvyšší oligarchie docházelo ke sporům o podstatu socialismu, nicméně zůstává nezpochybnitelným faktem, že všichni členové politbyra byli zapálení komunisté tělem i duší. Zejména na přímce Tito-Rankovič byly pozdější reformy, byť často kosmetické, přijímány s nelibostí a byly vnímány jako dočasné provizorní řešení v těžkých dobách.

4.0.1 Nepokoje

Přestože v zahraniční politice se situace začala obracet k lepšímu a ve stranických kuloárech se začínala diskutovat nová pojetí Marxových teorií, na venkově počátku padesátých let stále zuřila násilná kolektivizace. Následkem toho začalo znovu docházet k

⁵¹ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.517.

nepokojům a v několika oblastech i k ozbrojeným povstáním. Komunistická moc zasáhla brutálně a jak se vyjádřil Tito: "Sedlákům ucpali ústa pistolí."

Tím se však situace pochopitelně nevylepšíla: *"Represivní aparát sice dokázal potlačit jakýkoliv projev odporu, avšak nebylo možné přinutit rolníky, z nichž 112 858 bylo vyloučeno ze strany, aby pěstovali více. Podle informací, které shromáždili sovětsí agenti, v některých oblastech pracovali pouze padesát dnů v roce a starali se pouze o výživu své rodiny. Roku 1951 se rozloha osetých ploch ve srovnání s rokem 1939 zmenšila na polovinu a prudce se snižoval počet kusů dobytka. Vedle bojkotu rolníků je třeba se zmínit také o nedostatečné péči státních orgánů o venkov. Podle statistických údajů nemělo nejméně 1 200 000 rodin (sic!) základní zemědělské nářadí, vláda se však vůbec nezajímala tím, že by se tato situace měla finančním příspěvkem zlepšit. K poklesu zemědělské produkce přispěla také dvě období sucha v letech 1950 a 1952. Jelikož se počet obyvatel ve městech díky zrychlené industrializaci v roce 1939 zvýšil o 40%, stát se ocitl na pokraji bídy a jediným východiskem z ní byla vydatná pomoc Západu."*⁵²

4.1 Hledání nových cest, samospráva a omezení demokratického centralismu

Po rozchodu se zbytkem komunistického světa se Jugoslávie ocitla v ideologické bublině a bylo nutné znovu definovat principy fungování společnosti. Rozhodnutí budovat socialismus zůstalo nezpochybněno, avšak sovětský systém vládnutí byl odmítnut, a tím i Stalinovo učení pozbylo povahy dogmatu. Straničtí ideologové, které představoval především Edvard Kardelj, Milovan Djilas a Boris Kidrič, se tedy vrátili k prvopočátku. Ten představoval Marx a jeho rané úvahy zaobírající se rolí samosprávy a postupným odumíráním státu v socialismu.⁵³

Přelomovou normou byl zákon o řízení hospodářských podniků z roku 1950. Stanovil zřízení dělnických rad ve státních podnicích, kdy tyto rady budou mít oprávnění vyjadřovat se k hlavním výrobním směrnicím a k řízení podniků. Je třeba zdůraznit, že se nejednalo o skutečnou samosprávu, dělníci nadále nemohli rozhodovat o rozdělení zisku a i další důležité pravomoci zůstávaly v gesci strany a vlády. Přesto se jednalo o určitý průlom, který si získal ve světě sympatie, dodal vládě novou důvěru a zejména změnil do určité míry prostředí ve společnosti směrem k většímu respektu k jednotlivci a jeho právům. Podobné modely řízení podniků, kdy se dělníci na tomto řízení podílejí, zaznamenáváme i v demokratických státech. Například Mitbestimmung v Západním Německu.

⁵² Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 233.

⁵³ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovenských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.518.

4.1.1 Kardeljův výklad

Tzv. "Jugoslávská nová cesta" probouzela v levicových intelektuálech na obou stranách železné opony velké naděje. Zatímco sovětský režim byl už většinou z nich demaskován coby nelidská diktatura, jugoslávští komunisté, podobně jako o patnáct let později představitelé pražského jara, dávali naději na onen vytoužený "socialismus s lidskou tváří."⁵⁴ Ideová východiska k novému samosprávnému socialismu shrnul Edvard Kardelj ve svém projevu ve Svazovém národním shromáždění ze dne 16. června 1955 při předkládání návrhu zákona o zřízení obcí a okresů.⁵⁵

1. Cílem je vestavět do základu našeho společenského systému komunu jako základní hospodářskou buňku společnosti. Jedná se o konečnou politickou normu, v jejímž rámci má být uskutečněno osvobození práce.
2. Společnost má tvořit "národní celek" komun. Nikoliv federaci komun, nýbrž jednotný organismus, v němž jednotlivé buňky žijí svým plným životem a svou sílu čerpají ze společnosti jako celku i ze své vlastní iniciativy.
3. Státní centralizovaný systém musel hrát v prvních fázích rozhodující úlohu při převádění společnosti na nové cesty socialistického vývoje
4. Nelze jen zvyšovat hospodářskou sílu společnosti, ale je třeba také rozvíjet vztahy mezi lidmi, neboť to také je smysl socialistické výstavby.
5. Je třeba bojovat proti byrokratismu. Překonávání etatistických forem na jednotlivých polích společenského života postupnou přeměnou státních funkcí ve funkce samosprávy, organizované jak horizontálně, tak vertikálně.

Spojujícím prvkem změn probíhajících v padesátých letech zůstává fakt, že se jedná o reformy shora, bez zapojení širší veřejnosti. Tento druh reformy má určité charakteristické rysy: Jednak změny zpravidla nezasahují do těch sfér, které je vydávají, tedy nezasahují do nejvyšších vládních kruhů. A za druhé tyto reformy se vyznačují určitou bezkonceptností, způsobenou momentálními politickými cíli.

Obecně můžeme říci, spolu s J. Pelikánem, že skutečné reformy nikdy nedosáhly těch cílů, vykreslených v projevech pohlavárů: "*... vnitropolitické poměry v Jugoslávii se poněkud změnilly. Na svém VI. sjezdu, který se uskutečnil v listopadu 1952 v Záhřebu, začala komunistická strana používat nové frazeologie. Formálně se zřekla přímého řízení*

⁵⁴ Tento termín údajně použil Tito již v roce 1951. Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 238.

⁵⁵ Kardelj, Edvard. O nové úpravě okresů a obcí. Partyzán, 1955.

společnosti. Šlo nepochybně -stejně jako dříve- především o verbální, nikoliv faktické změny. Proklamovaný program však potencionálně, při příznivých podmínkách otevíral poměrně široký prostor pro reálné reformy. Počátkem jara roku 1953 navíc bělehradské vedení pochopilo neudržitelnost dosavadní zemědělské politiky. Rozhodlo se zastavit kolektivizaci a umožnilo rolníkům obnovit malá soukromá hospodářství."⁵⁶

Z výše uvedeného pro mě vyplývá myšlenka, že i pouhá změna rétoriky může často změnit náladu ve společnosti, ať už negativním, nebo, jako v tomto případě, pozitivním směrem. Skutečné uvolnění pak probíhalo v mnohem menších dávkách. Kromě zmíněného zastavení kolektivizace se jednalo o uvolnění soukromého maloobchodu a posílení vlády práva. Byla omezena všemocnost policie, která se musela podřídit justici.⁵⁷ Další změny probíhaly v oblasti umění a tisku. Docházelo k povolování dosud zakázaných autorů i výstav donedávna zatracovaného abstraktního umění.⁵⁸

4.1.2 Země na křižovatce dějin a Djilasův pád

Po Stalinově úmrtí v březnu 1953 začalo docházet k oteplování vztahů mezi Bělehradem a Moskvou. Tento proces trval několik let a vyvrcholil Titovou triumfální návštěvou Sovětského svazu v létě roku 1956. Celé období se vyznačovalo nervózními diplomatickými hrami, kdy ani jedna strana nechtěla ustoupit jako první. Sovětské vedení předpokládalo, že když umožní Jugoslávii vstup zpět do východních struktur, pokud možno bez zbytečného humbuku, budou Tito a jeho soudruzi za tuto možnost vděční. To se však ukázalo jako mylná představa. Jugoslávští komunisté takové návrhy jednoznačně odmítli a dali jasně najevo, že případné sblížení se neobejde bez sovětského pokání.

Sebevědomí, kterým jugoslávští činitelé oplývali tváří v tvář tehdejší politické situaci, je obdivuhodné, když na mezinárodní scéně trpělivě čekali na další a další ústupky Sovětů. Poněkud složitější situace však vznikala na půdě domácí. Tehdejší politbyro můžeme rozdělit na dva názorové proudy. Konzervativci, v jejichž čele stál Tito, se sice nechtěli vydat znovu na pospas velkoruskému imperialismu, ovšem příklon k Východu v nich vzbuzoval lákavou vidinu na konec probíhajících reforem. Liberální proud, jehož nejhlásitějším představitelem byl Milovan Djilas, pak odmítal navazovat kontakty po stranické linii s odůvodněním, že přece sovětský model vládnutí byl ideologicky odmítnut. S východním blokem pak chtěli udržovat vztahy pouze na mezistátní úrovni.⁵⁹

⁵⁶ Pelikán, Jan. Jugoslávie a východní blok 1953-1958. Karolinum, 2001. Str. 46.

⁵⁷ West, Richard. Tito and the rise and fall of Yugoslavia. Sinclair-Stevenson, 1994. Str. 245.

⁵⁸ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.519.

⁵⁹ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.523.

Djilas byl ovšem se svými názory v menšině a ani jeho příznivci nesouhlasili se vším, co hlásal. Příčiny blížícího se rozkolu ale dlouho zůstávaly skryty pod povrchem. Djilas byl členem nejužšího vedení, proto se zahraniční, ale i domácí pozorovatelé dlouho domnívali, že jeho články, kritizující pomalost reforem či zdůrazňující nutnost držet si Sovětský svaz dále od těla, jsou oficiálními stanovisky vlády.⁶⁰

Rovněž se stupňovaly jeho útoky do vlastních řad: *Tvrdil, že všechny dosavadní revoluce skončily krachem, protože se z jejich aktérů po převzetí moci stala vládnoucí kasta. Nevyhnuli se tomu ani jugoslávští revolucionáři, kteří podle něj obřadně vyzývali k třídnímu boji proti neexistující buržoazii pouze proto, aby ospravedlnili své vládnutí. Skutečným nebezpečím podle Djilase již není buržoazie, nýbrž byrokracie, a jediný způsob, jak proti ní zakročit, je uznat, že se žádná strana nebo skupina, ani dělnická třída, nemohou pokládat za vyvoleného nositele objektivních společenských zájmů.*⁶¹

Tito do běhu událostí dlouho nezasahoval a ani v soukromí jej nijak nekomentoval. Pohár trpělivosti přetekl nečekaně po zveřejnění článku „Anatomie jedné morálky“. V této stati se Djilas ostře pustil do nejvyšších představitelů SKJ a nepřimo i do Tita.⁶² Ten zjednal nápravu rychle, na mimořádném setkání výkonného výboru SJK v lednu 1954 ostře odsoudil Djilase jako revizionistu a pravicového oportunistu, ostatní členové výboru jeho kritiku podpořili. O týden později byl Djilas odvolán ze všech stranických funkcí a de facto odstraněn z veřejného života.

Milovan Djilas po celý zbytek života, z něhož značnou část strávil ve vězení, hledal pravé příčiny svého odstranění. Domníval se, že byl obětí položenou na oltář znovu se rodícího sovětsko-jugoslávského přátelství nebo že se Tito cítil ohrožen jeho reformami. Pravda je ovšem patrně jednodušší. Djilas zpochybnil monopol moci svých soudruhů a ti ho odstavili. Tak jak by se to stalo v jakémkoliv autoritativním či totalitním státě. Pouze fakt, že ho nepopravili a zprvu dokonce ani neuvěznili, naznačuje alespoň částečný odklon od totalitních praktik, ještě před pár lety tak náruživě praktikovaných.

4.2 Společnost a režim

V druhé polovině padesátých let pak pozorujeme určitou dvojkolejnost v řízení společnosti a v systému fungování státu. V oblasti nejvyšší politiky dal Tito svým odpůrcům jasně najevo své dominantní postavení a zároveň v mezinárodní problematice dále prokazoval

⁶⁰ Pelikán, Jan. Jugoslávie a východní blok 1953-1958. Karolinum, 2001. Str. 67.

⁶¹ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 246.

⁶² West, Richard. Tito and the rise and fall of Yugoslavia. Sinclair-Stevenson, 1994. Str. 257.

svou nezávislost na jakémkoliv mocenském bloku. To se projevilo zejména po maďarské krizi z roku 1956 a následném zrevidování vztahů mezi FLRJ a SSSR.

Na místní úrovni a na úrovni svazových republik ovšem došlo k významnému posunu pravomocí směrem dolů. Proběhla reorganizace do "komun" založených na sdružení přímých výrobců. Na 1. sjezdu dělnických rad v roce 1957 bylo ustanoveno zrušení pevných platových výměrů a zaměstnanci měli mít možnost rozhodovat o využití zisku, a tedy i podílení se na něm.

Snaha o zavedení tržních prvků se projevila ve více státech, fungujících na principu plánovaného hospodářství. Za všechny vzpomeňme nikdy neprovedenou reformu Oty Šika, připravovanou v průběhu Pražského jara. Toto úsilí však zpravidla nekončí příliš úspěšně: Buď dojde k úplnému přechodu na tržní hospodářství, jak můžeme dnes pozorovat v Číně, nebo v netržním prostředí vznikají nelogické systémové chyby. Neslučitelnost je dle mého názoru způsobena esenciálním rozporem mezi kapitalistickým pojetím úspěchu jedince a socialistickým odměňováním bez ohledu na zásluhu.

Typickým případem bylo obcházení odvodů ze zisku podniků státu. Výše odvodů se vypočítávala ze zisku na hlavu jednoho dělníka. Docházelo tedy k účelovému nabírání nepotřebných pracovních sil ve snaze snížit rozhodný poměrný zisk per capita.⁶³

I přes výše zmíněné problémy došlo v důsledku reformy a pokračující hospodářské pomoci, spolu například s podpořením cestovního ruchu, ke značné konjunktuře na konci padesátých let, která měla pochopitelně za následek i značné zvýšení kredibility režimu.⁶⁴ Hospodářské úspěchy, ale i posilování samosprávy, se následně zobrazilo ve společenské atmosféře, což se následně projevilo i v novém trestním zákoníku z roku 1959, který znovu posílil princip právní jistoty i obecná práva jednotlivce.

Tyto společenské změny však měly své pevné a nepřekročitelné limity: *"Ve Slovinsku byl například již po roce své existence zakázán časopis Revija 57 a Jože Pučnik, jeden z nejodvážnějších spolupracovníků redakce, byl odsouzen k deseti letům přísného vězení. Podobné události nebyly nijak mimořádné, a jak přiznal sám Tito, v letech 1954-1958 byly bez soudu zatčeny tisíce lidí. Ačkoliv se tím nikdo příliš nechlubil, samotná praxe jasně dokazovala, že veškerá moc v Jugoslávii je dosud v rukou uzavřené oligarchie, bezvýhradně rozhodující o záležitostech politických, hospodářských i sociálních. Svaz komunistů a*

⁶³ Škrlant, Vladimír; Pavlát, Vladislav. Jugoslávský revizionizmus v politické ekonomii socialismu. Státní nakladatelství politické literatury, 1959. Str. 31.

⁶⁴ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.533.

jugoslávská vláda zvítězily nad Stalinem v bitvě o autonomii, napsal Anton Vraťuša, v bitvě se stalinismem však jugoslávské vedení nezmohlo."⁶⁵

4.2.1 Systém moci

Jaká tedy byla Jugoslávie v padesátých letech? Jedním slovem řekl bych pragmatičtější. Komunistické vedení jako by rezignovalo na důslednou revoluci vedoucí k socialismu. Pomalu se začalo smiřovat s určitými kompromisy, a jak se projevilo při vyloučení Milovana Djilase, zdá se, že nejvyšší představitelé pomalu přestali klást důraz na ideologii a více se soustředili na udržení moci.

Paleta nástrojů, které k tomuto účelu zvolili, se rozšířila. Místo pouhé represe přišla i snaha zavděčit se širším vrstvám obyvatelstva a zpřístupnit jim, byť často jen formálně, možnost podílet se na vládě. Občanům se rovněž garantuje určitá hospodářská nezávislost a alespoň částečné postavení jako jednotlivce nadaného určitými subjektivními právy ve vztahu k orgánům státní moci.

V systému vládnutí tedy dochází oproti předchozímu období ke značnému posunu. Jak jsem uvedl v kapitole 1.2.2, režim takto revidující a pozbývající svého předchozího aktivismu zpravidla naplňuje znaky spíše autoritářského způsobu uplatňování moci.

5. Ústup ze slávy

Do šedesátých let vstoupila FLJR jako nezávislá země oscilující mezi dvěma mocenskými bloky. Každý nátlak z jedné strany znamenal okamžitý příklon k druhé a naopak. Aby Jugoslávci posílili svoji nezávislost a stabilitu, rozhodli se vykročit ještě jedním směrem. Cíl si vytkli opět velmi ambiciózní: sdružovat státy, které nespádají do žádného z obou velmocenských bloků a postavit se do jejich čela. Sdružení vzniklo roku 1961 v Bělehradě pod názvem Hnutí nezúčastněných.

Pro účely mé práce není podstatné mapovat osudy tohoto politického projektu, je ovšem rovněž zajímavou sondou do fungování jugoslávských nejvyšších vládních kruhů. Postupem času se totiž začíná projevovat stále větší koncentrace moci přímo v Titových rukou. Po odstavení Djilase a později i Rankoviće zůstal v Titově okruhu nejbližších spolupracovníků pouze Edvard Kardejl, který sám o sobě nemohl být protiváhou pro

⁶⁵ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 275.

jugoslávského vůdce. Širší "Výkonný výbor" strany pak již byl zcela formální institucí, kde se projednávaly zcela podružné záležitosti.⁶⁶

Zejména zahraniční politika se stává jeho doménou, jejíž zásadní kroky nediskutuje s nikým, včetně ministra zahraničí. Hnutí nezúčastněných je toho typickým produktem. Tento projekt byl bezpochyby velice úspěšný z hlediska posilování jugoslávské pozice jako morálního zastávce slabých, nicméně z ekonomického a vojenského hlediska byl v podstatě bezvýznamný. Pompézní zahraniční návštěvy a nevýhodné smlouvy navíc značně vyčerpávaly stále nepříliš silné jugoslávské hospodářství. Mnoho historiků tak dochází k závěru, že hlavním motivem těchto akcí byla Titova snaha po osobním zviditelnění a mezinárodním uznání.⁶⁷

5.0.1 Koloběh reformem

Na kolbišti vnitrostátní politiky ponechával Tito větší prostor svým spolupracovníkům. Na pozici hlavního ideologa strany se po Djilasově pádu posunul Edvard Kardejl, který *"... toužil získat mezinárodní uznání teoretika socialismu. Jeho ctizádostí bylo vypracovat universální marxistickou teorii socialismu poslední třetiny dvacátého století. Neustále se opakující korekce jugoslávského společenského, hospodářského i politického systému byly součástí jeho experimentu."*⁶⁸

V probíhajících reformách, přiklánějících se chvíli k volnotržním hodnotám, chvíli naopak zpět k plánovanému hospodářství, projevil se brzy rozpor mezi svazovými republikami. Tyto názorové i ekonomické rozdíly se později začaly přetavovat též do národnostních sporů.

Zejména Slovinsko, bezpochyby nejrozvinutější jugoslávský stát, podporovalo tržní ekonomické reformy, a naopak projevovalo hořkost nad závěrem ústředního výboru SJK, že přílišná demokratizace brání výstavbě socialismu a konečnou instancí i v hospodářských otázkách musí být vždy strana. Důsledkem bylo odstavení mnohých stranických i státních funkcionářů, z nichž valná část byla právě slovinské národnosti.

Snaha jugoslávských politiků a ekonomů spojit nespojitelné vedla k mnoha zajímavým argumentačním kompromisům: Ve Žluté knize, jež měla být odpovědí liberálních ekonomů v polemice s marxisty, se tvrdí, že hospodářské cykly jsou přirozené rovněž v socialistické ekonomice a neúspěch liberálních reformem byl způsoben zejména jejich nedůsledností.

⁶⁶ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 283.

⁶⁷ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.537.

⁶⁸ Tamtéž. Str.539.

5.1 Ústava 1963

Výrazem společenských změn měla být i nová ústava ze 7. dubna 1963.⁶⁹ Tato norma byla pojata širěji než ústava v běžném slova smyslu. Aspirovala na to stát se skutečnou společenskou smlouvou, ve které mimo principy fungování státní moci bude též definovat *"...širší základ společenských záležitostí."*⁷⁰

Základní uspořádání federace je nadále tvořeno šesti státy a dvěma autonomními kraji. Deklarováno je právo národů na sebeurčení a princip dobrovolnosti sjednocení.(Úvodní část, zásada I.)

V oblasti hospodářských vztahů je zdůrazněn primát společného vlastnictví výrobních prostředků, je nově ustanoveno právo na dělnickou samosprávu. K principu práva užívat plodů práce svojí i celé společnosti nově přibyl v socialistických státech průlomový princip: Každému podle jeho schopností; každému podle jeho práce.

(Úvodní část, zásada II.,III.)

Politické uspořádání zůstává i přes vedenou diskuzi nadále monolitní, kdy hybnou silou společností je nadále dělnická třída pod vedením komunistické strany.

(Úvodní část, zásada IV.,VI.)

Jako základní kámen socialistické fronty je stanoven Socialistický svaz pracujících Jugoslávie a další společenské organizace, zejména odbory.

(Úvodní část, zásada V.)

Nejvyšším orgánem moci zákonodárné je Svazová skupština sestávající z 5 komor: Národů, Hospodářské, Kulturně-osvětové, Sociálně-zdravotnické a Společensko-politické. Skupštinu tvoří 620 poslanců volených na čtyři roky. Přičemž přímo je volena pouze Společensko-politická komora.

Speciálním orgánem je Předsednictvo SFRJ zřízené ústavním dodatkem. Tento orgán zastupuje SFRJ v zemi i v zahraničí a vykonává jiné pravomoci ústavním zákonem mu svěřené.

Nejvyšším představitelem země je prezident republiky. Tato funkce je doživotně udělena J. B. Titovi a po jeho odstoupení nebo smrti bude zrušena a pravomoci přejdou na Předsednictvo SFRJ. Zároveň byla zřízena funkce viceprezidenta, kterým byl zvolen Ranković.

⁶⁹ Vycházím zejména z členění J.Gronského a z textu ústavy: Gronský, Ján. In: Zdobinský, Stanislav; Zlatopolskij, David. Ústavní systémy socialistických zemí. Panorama, 1998.
www.worldstatesmen.org/Yugoslavia_1963.doc

⁷⁰ Zdobinský, Stanislav; Zlatopolskij, David. Ústavní systémy socialistických zemí. Panorama, 1998. Str. 396.

Funkci vlády vykonává Svazová výkonná rada, která je volena Svazovou skupštinou a které se zodpovídá. Orgány státní správy jsou svazové sekretariáty a jiné správní orgány.

Základní územně samosprávnou jednotkou je obec, volby do místního zastupitelstva probíhají přímo, a to do dvou komor: První je volena všemi občany, druhá je volena pouze pracovníky v socialistickém sektoru. Jako vyšší územně samosprávné celky ústava předjímá okresy. Od nich se postupně ustupovalo a později byly zrušeny.

Obecná soudní soustava má čtyři stupně: obecní, obvodové, nejvyšší soudy republik a nejvyšší soud SFRJ. Zvláštními soudy jsou soudy hospodářské a vojenské.

Nově je zřízena též soustava ústavních soudů: ústavní soudy svazových republik a Ústavní soud SFRJ.

Ústava zakotvuje princip rotace: Nikdo nemůže být členem téže skupštiny více než dvakrát po sobě. Kandidáti jsou navrhováni na sjezdech delegátů a schvalováni schůzemi voličů.

5.1.1 Interpretace

Ústava 1963 byla napůl reformní, napůl konzervativní normou. Na jedné straně potvrzovala režim jedné strany, na straně druhé zavedla samosprávný systém a rovněž posílila pravomoci parlamentu na úkor výkonných orgánů.

Převratný princip rotace kádrů byl však zřejmě pouhý mocenský nástroj J. B. Tita: Zásada spočívala v možnosti zastávat jednu funkci či být členem jednoho zastupitelského orgánu pouze dvakrát za sebou. Rovněž byl zakotven princip proporcionality podle národnosti. Tato zdánlivě prodemokratická pravidla se ovšem dala snadno využít pro vynucování věrnosti podřízených hodnostářů. Zatímco kritici mohli být potichu odstraněni během výměny, pro Titovy věrné se zřizovaly nové funkce či se pravidlo rotace prostě ignorovalo a funkcionáři na svých postech zůstávali i mnohem déle.⁷¹

5.1.2 Rankovićův pád

Svazový parlament, který se ustanovil dva měsíce po přijetí nové ústavy, se stal baštou reformnějších politiků. Předsedou skupštiny byl navíc Edvard Kardelj, největší liberál v rámci nejužšího vedení. Oproti tomu stranický aparát ovládal Alexandar Ranković, který navíc kontroloval stále mocnou tajnou policii UDBA. Ranković sbíral další a další funkce, mimo

⁷¹ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.539.

jiné se stal viceprezidentem, a bylo stále více zřetelnější, že se chystá na převzetí moci po stárnoucím Titovi.

Tehdejší politická scéna se do značné míry rozdělila na dva tábory a oba její čelní představitelé (Kardelj, Ranković) se stávali soky v boji o nástupnictví. Ranković se domníval, že všechny trumfy drží v rukou on. Zejména tak usuzoval z toho, že sám Tito byl v názoru na prováděné reformy silně konzervativní. Podcenil ovšem jeho vůli k moci, protože jugoslávský prezident neměl v nejmenším úmyslu rezignovat či umírat.⁷²

Rankovićovy ambice byly možná velmi silné, patrně nikdy by však neohrozily přímo Tita, kterému byl vždy osobně oddaný. Jeho úmysly tedy byly patrně značně zveličeny a využity politickými odpůrci v čele s Kardeljem. Jugoslávský vůdce postupoval způsobem všem diktátorům vlastním a rozhodl o odstavení potencionálního konkurenta.

1. července 1966 bylo v tisku oznámeno, že Aleksandar Ranković rezignoval na všechny své funkce, a na schůzi stranického pléna byl obviněn, že využíval tajnou policii ke špehování všech důležitých politických představitelů. Následně bylo zvažováno i trestní řízení, ale vzhledem k ústupu od stalinských metod nebylo zřejmé, zda by bylo možno zkonstruovat dostatečně přesvědčivý proces, a Tito jej proto raději omilostnil.

Obvinění, ať již pravdivá, byla dle J.Pelikána laciným zdůvodněním: *"O nelegálních metodách policie ... věděli i další členové vedení (přinejmenším Tito a Kardelj), kteří tyto nezákonnosti nejen tolerovali, ale využívali jich i pro své cíle. Jako důsledek kampaně proti Rankovićovi proběhlo v rámci ministerstva vnitra kádrové zemětřesení. Zvláště v Srbsku a v Kosovu odešly ze svých funkcí desítky vyšších policejních úředníků. Rankovićův pád vedl i k celkové restrukturalizaci řízení vnitřních služeb. Značně se zeslabila úloha centra a pravomoce získala republiková ministerstva. Tito nechtěl, aby státní bezpečnost nadále kontroloval jediný člověk. Současně posílil pravomoce armádní rozvědky, která se de facto stala jeho soukromou tajnou službou. Jejím prostřednictvím sledoval ostatní prominenty."*⁷³

Odstranění Rankoviće se dalo číst různými způsoby. Buď jako vítězství liberálního křídla, a tedy prostor pro další demokratizaci země, nebo úplně opačně jako utažení opratí a konsolidace moci Titovy osobní diktatury. Většina tehdejších zahraničních i vnitrostátních pozorovatelů předpokládala první variantu, možná přece jen dle přísloví: přání otcem myšlenky, opak se však ukázal pravdou a dnes můžeme konstatovat, že se jednalo o počátek návratu rigidnější formy vládnutí.

⁷² Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 290.

⁷³ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.541.

5.2 Nová krize a vzestup nacionalismu

Jugoslávie druhé poloviny šedesátých let se nesla ve znamení návratu stínu národnostních rozporů. Jako překvapivé se jeví zjištění, že na vypuštění tohoto "džina z lahve" se podílel i Tito. Už při procesu s Rankovićem se v marné touze po argumentech hrálo i na tuto kartu, když byl mimo jiné obviněn ze srbského šovinismu.

Hlavním důvodem bylo ovšem postupné předávání pravomocí z federální na republikové vlády. Tento překvapivý krok byl součástí Titovy taktiky na posílení vlastního postavení. Domníval se totiž, že převede-li dostatečné množství moci na nižší stupně hierarchie, nebude se tato moc koncentrovat v rukou potencionálních odpůrců a s představiteli republik si už jako autorita snadno poradí.

Pokud je výše uvedená interpretace správná, pak se sice jedná o neuvěřitelně odvážný, ba i invenční krok, který ovšem nebere v potaz národnostní otázku. Jestliže dříve vládnoucí oligarchie ve snaze udržet své postavení mohla uměle vyvažovat etnickou rovnoprávnost, pak představitelé republik, a tedy i jednotlivých etnik, nová situace nutila vymezovat se proti ostatním národům.

Rovněž v ekonomické situaci začalo docházet k problémům souvisejícím s národnostními spory. Dřívější politická rozhodnutí stavět továrny v méně rozvinutých částech federace se brzy ukázala jako neprůchozí, jelikož tyto podniky prokázaly nulovou životaschopnost.

5.2.1 Národní cítění

Jak již bylo uvedeno v kapitole 3.2.1, tvrzení o rovnosti jugoslávských národů obstojí pouze pro slovanské národy a snad i Makedonce. Typickým etnikem, které nedosáhlo na výdobytky internacionalismu, byli Albánci. Jak překvapivě vyjevil v roce 1966 ústřední výbor srbského Svazu komunistů, v předchozích dvaceti letech bylo albánské obyvatelstvo předmětem státní šikany. Na základě smlouvy s Tureckem se proto mnozí z nich vystěhovali, jiní byli k vystěhování donuceni. Až posílení autonomie Kosova, kde se Albánci v důsledku vysoké natality stali majoritou, vedlo k většímu uznání jejich národa.

Po té, co vedení Kosovské autonomní oblasti ovládli komunisté albánské národnosti, začali okamžitě zvýhodňovat své vlastní etnikum. Na konci roku 1968 došlo k silným protestům Albánců požadujících vytvoření Albánské svazové republiky, skládající se z Kosova a části Makedonie a Bosny a Hercegoviny. Vláda tyto nepokoje brzy potlačila pomocí armády a řešení původních požadavků ignorovala.

K problémům se schylovalo též v Chorvatsku. V roce 1967 vydali přední chorvatští intelektuálové prohlášení, v kterém se dožadovali uznání chorvatštiny za samostatný svébytný jazyk. Nejednalo se ani tak o lingvistický problém, jako spíše o snahu více emancipovat chorvatskou kulturu, potažmo národ od Srbska.⁷⁴

Ve zkratce můžeme říci, že porušením křehkého statusu quo se cítily ohroženy všechny etnické skupiny. Ukázalo se, že uvolnění režimu, v které většina Jugoslávců tolik doufala, s sebou nese okamžité zvržení temné sedliny nacionalismu. Společenská diskuze o směřování země, jež probíhala po celá šedesátá léta, tak paradoxně probudila demony mnohem silnější než spory o ekonomicko-politické uspořádání režimu.

Na přelomu desetiletí se federace ocitá v ohrožení. Další ranou režimu se stává revoluční rok 1968, který najde značnou odezvu i mezi jugoslávskými studenty. Na vysokých školách po celé zemi se stávkuje a na bělehradské univerzitě dochází k formulaci požadavků, jejichž nebezpečí pro režim bylo o to větší, že studenti neodmítali socialismus, ale korupci a elitářství vládnoucích představitelů. Tato témata se dala těžko označit za kontrarevoluční či protirežimní agitaci.

Jugoslávská vláda má však v rukou ještě jeden trumf: V těchto pohnutých dobách se ukazuje, jak stále je mocný kult osobnosti maršála Tita, který je i nadále silně dostředivým prvkem v povolující vazbě mezi jugoslávskými národy. Revoltu studentů dokáže zklidnit pouhým televizním vystoupením, v němž zdánlivě souhlasí s jejich požadavky a následně žádá ukončení stávky. Studentstvo mu oddaně vyhoví za skandování hesla: *"My jsme Tita a Tito je náš!"*⁷⁵

5.2.2 Systém moci

Jugoslávští předáci učinili v šedesátých letech podobnou zkušenost jako jejich českoslovenští soudruzi. Blahosklonně souhlasili s částečnou demokratizací společnosti, a následně očekávali vděčnost v podobě bezvýhradné podpory vedení. K jejich velkému překvapení chtěli místo toho občané nově nabytá práva využívat. Pocit křivdy tak za všechny komunistické představitele shrnul Josef Smrkovský do věty: *"To jsme si nedomluvili, soudruzi."*⁷⁶

Snaha o lidské existenci příznivější formu socialismu naráží dle mého názoru na nepřekonatelnou hranici v podobě nedělitelnosti lidských práv a svobod. Domnívám se totiž,

⁷⁴ Pelikán, Jan; Tejchman, Miroslav. Dějiny Jugoslávie (1918-1991). Karolinum, 1996. Str.73.

⁷⁵ Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995. Str.338.

⁷⁶ Kosatík, Pavel. Čeští demokraté. Mladá fronta, 2010. Str.303.

že lidská, občanská i politická práva jsou vzájemně propojena a přiznání byť jen části z nich vyvolává lavinový efekt, kdy se společnost domáhá prostřednictvím práv již takto přiznaných práv dalších, dosud odpíraných.

V rámci nejvyššího vedení se SJK posunul od oligarchického uspořádání k jednoznačné osobní diktatuře J. B. Tita. Nicméně i on musel vyvinout značné úsilí při konsolidaci moci tváří v tvář reprezentacím svazových republik. Již zmíněné vyvolání nacionálního pnutí donutilo jugoslávského vůdce postupně obracet směr zpět k vládě pevné ruky.

Snaha o demokratizaci režimu v šedesátých letech v FLRJ tedy narazila na své limity a ukázala se být slepou uličkou. Znovu se též potvrdilo, že budování socialismu jde jen obtížně skloubit s demokratickými principy, protože hrozí reálné riziko odklonu od nastaveného kurzu.

6. Léta úpadku

Na počátku sedmdesátých let kulminovalo národnostní napětí zejména v Chorvatsku. Představitelé této svazové republiky se stále silněji vymezovali vůči bělehradské federální vládě i srbské menšině na svém území. Z počátku se spor zaměřoval pouze na ekonomickou problematiku, později se přidaly čistě etnické spory. Ve státním aparátu a v SKJ měli Srbové silnější zastoupení, než odpovídalo etnickému složení republiky, chorvatští politici tedy začali prosazovat politiku "etnické rovnováhy", čímž ještě více rozdmýchávali vášně.⁷⁷ Celá situace eskalovala, když masové hnutí začalo otevřeně požadovat vytvoření chorvatské armády, či dokonce opuštění federace.

V tomto období můžeme pozorovat jasný příklon k represivním praktikám. Tito se po chvíli váhání rozhodl zakročit nekompromisně. Bylo vyměněno celé vedení chorvatského SJK, docházelo k zatýkání a odsuzování mnoha významných představitelů, skoro 1000 členů bylo vyloučeno ze strany a mnoho dalších propuštěno z práce.

Podle klasického stalinského receptu Tito pokračoval i v dalších republikách: *"Nechtěl vzbudit zdání, že jeho režim namířil represe pouze proti Chorvatům. Navíc se začal obávat, že*

⁷⁷ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 348.

i liberálnější stanoviska hlásaná tehdejšími čelními představiteli Srbska by mohla ohrozit jeho pozici."⁷⁸

Zdá se, že v závěru života Tito definitivně rezignoval na snahu o vývoj společnosti, a naopak se jí pomocí represe snažil zakonzervovat ve stavu nehybnosti. Ve společenských a hlavně ekonomických otázkách nedocházelo k reformám, které jsou nezbytně nutné nejen pro zlepšení situace, ale i pro pouhé fungování státu v neustále se měnícím světě. Země se tak dále propadala do hospodářského i společenského úpadku.

Rozpory se začínají stále více projevovat i mezi stranou a dělnickou třídou. Dělníci ve velkých počtech vystupují z komunistické strany a rovněž velmi často stávkují. Samosprávný model řízení podniků tedy pozbyl veškeré přitažlivosti pro pracující, když svoji nespokojenost raději dali najevo stávkou místo prostředků, které jim měla poskytnout samospráva.

6.1 Ústava 1974

Dne 21. února 1974 byla přijata nová ústava.⁷⁹ Stejně jako u té předchozí z roku 1963 byl jejím hlavním autorem Edvard Kardelj. Byla koncipována jako jedna z nejobsáhlejších ústavních norem. Skládala se z úvodní části, obsahující základní principy, a šesti částí, skládajících se z 406 článků.

V úvodní části jako hlavní zásady jmenuje tyto: právo národů na sebeurčení a jejich rovnoprávnost, vedoucí úloha dělnické třídy, samosprávné vztahy ve výrobě, rozhodující postavení společenského vlastnictví, socialistická samosprávná demokracie a vedoucí politická a ideová úloha SKJ.

Základy společenského zřízení stanoví, že hospodářský systém v zemi je založen na svobodné sdružené práci, kdy práce a její výsledky určuje materiální a společenské postavení člověka. Primární ekonomickou jednotkou jsou základní organizace sdružené práce, na jejichž řízení se pracující podílí prostřednictvím samosprávných práv. Důchod, které tyto organizace generují, se pak rozděluje mezi pracující na základě zásluh a pravidel určených samosprávnými dohodami.

Je zaručena svoboda osobní práce s pracovními prostředky ve vlastnictví občanů na osobním pracovním základě a v souladu se zásadami socialistického společenského zřízení.

⁷⁸ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.547.

⁷⁹ Vycházím zejména z členění J.Gronského a J.Pirjevce: Zdobinský, Stanislav; Zlatopolskij, David. Ústavní systémy socialistických zemí. Panorama, 1988. Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 391.

Ekonomický rozvoj země se řídí dle společenského plánování. Toto plánování probíhá na všech úrovních od základních organizací sdružené práce přes obecní a regionální jednotky a dále na republikové a federální úrovni.

Samospráva se uskutečňuje přímo nebo skrze delegáty volené do dělnických rad. Je stanovena neslučitelnost členství v dělnické radě a funkcí samostatného vedoucího nebo členství v kolegiálním vedoucím orgánu. Vedoucí orgány jmenuje a odvolává dělnická rada.

Základní samosprávnou společensko-politickou jednotkou je obec. Zastupitelskými orgány obcí, republik, autonomních krajů a federace jsou skupštiny.

Skupština je definována jako orgán moci, který stanoví politiku a rozhoduje o základních otázkách, majících význam pro politický, hospodářský, sociální a kulturní život a společenský rozvoj.

Je zdůrazněna vedoucí úloha Svazu komunistů Jugoslávie a potvrzena významná úloha odborů v politickém systému.

Práva a povinnosti občanů vycházejí z principů rovnosti práv všech občanů bez rozdílu a jednoty práv a povinností. Jako samostatné právo je uvedeno právo na samosprávu. Dále je ústavou zaručeno právo volební, právo předkládat připomínky a návrhy zastupitelským sborům, orgánům a organizacím, právo vyvíjet politickou a jinou činnost v obecném zájmu. Je zakotvena svoboda tisku, svoboda projevu a sdružování.

V oblasti sociálních práv je stanoveno právo na práci, právo na materiální zabezpečení po dobu nezaměstnanosti a právo na volbu povolání. Ústava zaručuje národnostní práva, zejména svobodu hlásit se ke své národnosti, užívat vlastní národní kulturu a používat svého vlastního jazyka a písma.

Je zakotvena zásada ochrany práv občanů v trestním procesu, zejména zákaz zbavení osobní svobody jinak než zákonem stanoveným způsobem.

Národně státní zřízení určuje Socialistickou federativní republiku Jugoslávie jako stát skládající se z šesti svazových republik: Bosna a Hercegovina, Makedonie, Slovinsko, Srbsko, Chorvatsko a Černá hora, a ze dvou autonomních oblastí: Kosovo a Vojvodina, které jsou součástí Srbské republiky.

Každá ze svazových republik je obdařena národní suverenitou a je samosprávnou jednotkou. Území republiky nelze měnit bez jejího souhlasu. Autonomní kraje mají obdobná práva, ale nejsou nadány národní suverenitou.

Federální orgány mají působnost v taxativně uvedených oblastech. Jugoslávské zákonodárství vychází z principu konkurence, přičemž přednost mají zákony federace.

Volební systém rozvádí práva zakotvená v první části. Občané mají právo volit delegáty v základní samosprávné organizaci a delegáty skupštiny společensko-politické pospolitosti a právo být do těchto orgánů voleni.

Skupština obce je volena delegacemi základních samosprávných organizací a delegacemi místních pospolitostí. Skupštiny socialistických republik a autonomních krajů jsou voleny skupštinami obcí. Dvoukomorová skupština SFRJ se skládá ze Svazové rady, která je volena skupštinami obcí, a Rady republik a krajů, do které volí skupštiny republik, respektive autonomních krajů.

Soustava nejvyšších orgánů vyjmenovává tyto orgány: Skupština SFRJ, Předsednictvo SFRJ, Prezident republiky, Svazová výkonná rada, svazové orgány správy, Svazový soud, Svazový prokurátor, Svazový společenský obhájce samosprávy a Ústavní soud SFRJ.

Soustava nejvyšších orgánů socialistických republik a autonomních krajů je tvořena skupštinou republiky, předsednictvem republiky, výkonnou radou republikové skupštiny, orgány správy, ústavním soudem a republikovými výbory.

Soudnictví v SFRJ je tvořeno soustavou řádných soudů skládajících se z obecních, obvodových, republikových soudů a Svazového soudu SFRJ. Dále soudy vojenské, specializované a samosprávné. Ústavní soudnictví tvoří Ústavní soud Jugoslávie, ústavní soudy republik a ústavní soudy autonomních krajů.

6.1.1 Interpretace

Ústava 1974 značným způsobem posílila pravomoci jednotlivých republik a autonomních krajů. Jak jsem uvedl výše, republikám byla přiznána národní suverenita. Toto ustanovení se dá interpretovat jako konfederativní princip, na jehož základě by svazové republiky mohly požadovat úplnou nezávislost.

V ustanoveních, která komplikovaně přenášejí pravomoci na orgány svazových republik, vidí J. Pelikán úmysl: *"V pozadí rozhodnutí vyhlásit novou ústavu stál dosti paradoxně záměr zaručit stabilitu Jugoslávie i po Titově smrti. Nejvyšší státní i výkonnou moc ústava svěřovala kolektivním orgánům. Zaručovala v nich rovnoprávné zastoupení všem svazovým republikám a také autonomním oblastem Srbska. Kosovo a Vojvodina byly díky získaným pravomocím de facto povýšeny na úroveň svazových republik. Titovo vedení se tak snažilo vytvořit garanci proti případným pokusům o nastolení osobní či vojenské diktatury nebo o prosazení hegemonie jednoho etnika. Omezení moci federálních orgánů a zavedení značně obtížné a zdlouhavé procedury při schvalování zásadních rozhodnutí, jejichž přijetí bylo podmíněno souhlasem všech republik a autonomních oblastí, však předem ztěžovalo*

*efektivní výkon moci federální vlády a předsednictva Jugoslávie (kolektivní hlavy státu) v krizových situacích.*⁸⁰

Jedním z účelů složitého systému byla neutralizace srbských hegemonistických ambicí. Kardelj i Tito, podobně jako již dříve Djilas, spatřovali největší riziko pro federaci ve velkosrbském nacionalismu.

Úřad prezidenta byl přiznán J. B. Titovi pomocí pracovněprávního termínu na dobu neurčitou. Tím byl jugoslávský vůdce de facto korunován a byl završen proces budování osobní diktatury.

Na ústavu navazoval zákon o národní obraně. Navzdory Kardeljovu přání podřídit vojsko civilní kontrole nadále utvrzoval Jugoslávskou lidovou armádu jako samostatný, nikým nekontrolovatelný subjekt.⁸¹

6.1.2 Společnost a hospodářství

Značné přiosvětlení režimu, které můžeme pozorovat v sedmdesátých letech, se do značné míry vztahovalo především na stranické představitele, od nichž byla vyžadována nepochybná lojalita. Činovníci, kteří se nechali zaslepit svojí domnělou mocí či spíše jen popularitou získanou nacionální rétorikou, byli brzy odstaveni. V běžném životě však zůstaly zachovány základní občanské svobody i právní jistoty. Režim sice stále tvrdě trestal své kritiky, ale vůči alternativní kultuře nebyl zdaleka tak paranoidní, jako například režim v normalizačním Československu.

Nejpronásledovanější skupinou zůstali tzv. informbyrovci, tj. skupina komunistů, jež se při roztržce se Sovětským svazem na konci čtyřicátých let přiklonila ke Stalinovi. Tato ultralevicová opozice ovšem neměla reálný vliv a její pronásledování bylo spíše mementem pro domácí i zahraniční obecnost.

V hospodářské oblasti země mířila k úpadku, raketově rostlo zadlužení i inflace. Jestliže v roce 1971 činil zahraniční dluh Jugoslávie 2,7 miliardy dolarů, v roce 1980 to bylo již miliard 18. Inflace v roce 1979 byla 18% a vláda reagovala zmražením cen.⁸² Samosprávně řízené podniky byly zoufale neefektivní, plýtvalo se surovinami i kapitálem a efektivita práce byla ještě horší, dělníci údajně v průměru pracovali ne více než tři a půl hodiny denně.

V Jugoslávii na konci sedmdesátých let nebyla politická síla, která by zemi mohla vyvést z marasmu. Prakticky veškerou moc soustředil ve svých rukou Tito, ale jelikož mu již

⁸⁰ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.548.

⁸¹ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 393.

⁸² Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 409.

bylo přes osmdesát let, nebyl schopen zemi řídit a zdá se, že v posledních letech svého života se ani nedokázal bránit vlivu svých nejbližších spolupracovníků.

6.2 Od Titovy smrti k zániku federace

Dne 4.května 1980 zemřel Josip Broz Tito ve věku 87 let. Na jeho pohřeb přijeli skoro všichni významní politici té doby, včetně Leonida Brežněva. Zúčastnilo se 209 delegací ze 127 států a rovněž statisíce jugoslávských občanů. Tito byl hlavním pojícím prvkem křehké federace a po jeho odchodu byla legitimita stávajícího režimu značně pofiderní.

Jugoslávské politbyro, v průběhu let průběžně pročišťované od politiků, kteří by mohli ohrozit Titovu moc, bylo spolkem průměrných osobností, z nichž žádný neměl potřebné charisma ani schopnosti na to, stát se novým vůdcem.

Prezidentský úřad zanikl spolu s Titem a novou kolektivní hlavou státu se stalo Předsednictvo SFRJ. Do tohoto orgánu byli po jednom členu nominováni zastupitelé všech svazových republik i autonomních krajů. Předsednictvo jako celek rozhodovalo velmi těžkopádně a při absenci vůdčí postavy hledalo jen obtížně kompromis všech osmi federativních subjektů.

Jugoslávie tak nemohla pružněji čelit kulminující krizi a v létě roku 1980 se musela podrobit diktátu Mezinárodního měnového fondu a devalvovat dinár oproti dolaru o 30%. Životní úroveň obyvatelstva se snížila na stav roku 1965 a podniky byly nuceny zastavovat výrobu, protože chyběly devizové prostředky na nákup surovin.

Strana a vláda se rovněž ocitla pod tlakem intelektuálních kruhů. Ty vznášely požadavky na skutečnou svobodu projevu, propuštění politických vězňů či zrušení § 133 trestního zákona o nepřátelské propagandě. Na podporu svých požadavků sepisovaly petice, což ostatně bylo jejich ústavně zaručené právo, a obracely se s nimi na orgány státní moci

Jugoslávští představitelé reagovali zvýšenou represí. Za kritické postoje vůči vládě bylo podle zdrojů Amnesty International stíháno 600 osob, tedy o více než 80% více než v minulém roce. Tuto situaci zdůvodnil tajemník Předsednictva SFRJ D. Dragoslavac následujícím způsobem: *"V Jugoslávii je svoboda pro pracující, ne pro zrádce a teroristy nebo šovinisty."*⁸³

6.2.1 Kosovská krize

Počátek osmdesátých let byl zejména poznamenán krizí v Kosovské autonomní oblasti. Nepokoje vyvěraly ze dvou zdrojů. Prvním důvodem byla stále se prohlubující

⁸³ Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000. Str. 418.

propast mezi chudým jihem a bohatým severem. Příjmy obyvatel Kosova dosahovaly asi jedné osminy příjmů Slovinců. Druhým důvodem pak byla touha po emancipaci albánského etnika. Přes značné posílení pravomocí autonomních krajů zaručené poslední ústavou a přes výměnu regionálního vedení, která dosadila na nejvyšší místa albánské politiky, se obyvatelstvo nepřestalo cítit diskriminováno.

Samotní vůdcové albánského etnika pro uklidnění situace mnoho neudělali, protože sami často snili o připojení Kosova k Albánii a mnozí z nich byli přímo agenti Hodžova režimu.⁸⁴

Protesty, které vypukly v březnu 1981, brzy přerostly v povstání. Demonstranti požadovali pro Kosovo statut republiky a zvýšení životní úrovně. Centrální vláda reagovala brutálním potlačením nepokojů pomocí armády a svazové policie. Byl vyhlášen mimořádný stav a protesty označeny za kontrarevoluci vyvolanou zahraničními, zejména albánskými agenty.

V důsledku této situace pak došlo k důkladné čistce v Komunistické straně Kosova a většina čelných funkcionářů byla nucena odejít. Ústřední výbor SKJ však stále nevěděl, jak se situací v tomto regionu naložit. Nedokázal řešit ekonomickou a společenskou krizi a pořádek nadále udržoval pouze pomocí represí.

Krvavé potlačení demonstrací bylo do určité míry zprávou i pro slovinské a chorvatské nacionalisty. Zdá se, že v osmdesátých letech se stále více začínají prolínat pojmy srbské a jugoslávské. Proto útoky na Srby začínají být vnímány jako útoky na federaci, a naopak jakýkoliv útlak jiného etnika je vnímán jako srbský hegemonismus.

6.2.2 Rozpad federace

Od poloviny osmdesátých let již nedokázali skrývat napětí mezi jednotlivými etniky ani nejvyšší komunisté. Jeden z mála pojících prvků, slavný odkaz reformátorů stalinismu, definitivně přestal fungovat poté, co Gorbačov v Sovětském svazu vyhlásil perestrojku. Rovněž faktický konec studené války zbavoval Jugoslávii privilegovaného postavení nezávislého státu. V tuto chvíli už Západu bylo v zásadě jedno, jakým směrem bude země mířit. V důsledku toho přestaly zahraniční podniky dotovat jugoslávské hospodářství a naopak začaly vymáhat miliardové pohledávky.

Vládnoucí systém SFRJ se začal rychle rozpadat, premiéři svazové vlády se střídali v rychlém sledu, ale žádný z nich nebyl dostatečně silný, aby situaci nějakým způsobem zvrátil. Složitý systém rozhodování zavedený ústavou 1974 se ukázal naprosto nefunkční a federální

⁸⁴ Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998. Str.555.

orgány soupeřily o moc s republikovými, v nichž kariéru rychle dělali politici hrající na nacionální notu.

Typickým představitelem byl Slobodan Milošević, který vybudoval svou pozici na požadavcích dalších liberálních reforem, demokratizace země a zejména voláním po obnově postavení srbského národa. Součástí této politiky byl rovněž požadavek na omezení autonomie Vojvodiny a Kosova. Jeho mocenská klika rovněž stála za rozpoutáním protialbánských demonstrací v Kosovu v letech 1988-89.

Milošević byl posledním politikem, který měl ambice a schopnosti být vůdcem celé Jugoslávie. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let už bylo ovšem příliš pozdě. Země se propadala do chaosu, jenž měl později vyústit v občanskou válku.

Překvapivě posledním obráncem míru byla armáda, jejíž vrchní velitelé zbyli ve státě jako jediní strážci autentického titoismu, založeného na harmonickém soužití národů, ale ani oni nemohli zabránit nevyhnutelnému konci. V roce 1991 vyhlásili nezávislost Slovinci a po nich další národy. Jugoslávská federace, tak jak ji vytvořili komunisté po druhé světové válce, přestala de facto existovat.

Závěr

Závěrem bych rád shrnul základní názory, které jsem v průběhu psaní této diplomové práce utvořil.

Komunismus v Jugoslávii prokázal výjimečnou životaschopnost ze čtyř důvodů: Hrdinná role komunistické strany v osvobozeneckém boji, schopnost řešit národnostní otázku, sjednocující síla Titovy osobnosti a pocit výjimečnosti, jenž dával bojovným národům federace schopnost odolávat vnějším tlakům.

Dlouholetá snaha o větší demokratizaci režimu byla často pouze předstíraná, avšak i v případech, kdy došlo ke skutečným pokusům o ni, narážela na totalitní substrát socialistického zřízení, zmíněný v úvodu práce. Rovněž snaha o zavedení tržních prvků do socialistického hospodářství přináší chaos, který může vyústit v ještě větší ohrožení ekonomiky než těžkopádnost plánovaného systému.

Je třeba odmítnout tvrzení tehdejších představitelů, že země dosáhla svého výjimečného postavení na mezinárodní scéně díky svému unikátnímu a promyšlenému systému vládnutí. Byly to naopak mezinárodní dějinné události, které měly za následek přizpůsobování se režimu různým vlivům a v konečné podobě stvořily systém paralyzující

fungování společnosti. Ke cti jugoslávských vůdců je ovšem třeba přiznat, že těmto vlivům odolávali s velkou zarputilostí.

V rámci politologických kritérií docházím k závěru, že Jugoslávie v letech 1946 až 1953 byla totalitním státem, a to se všemi atributy, které k totalitnímu státu náleží. Probíhá snaha vykořenit jednotlivce z dosavadních společenských struktur a KSJ je jedinou hybnou silou v zemi. Titova pozice není jen politickou funkcí, ale má charakter vykupitele, který má spasit jugoslávský lid. Komunistická ideologie je naplňována se značnou intenzitou a případný odpor je eliminován terorem tajné policie. Přirozený aktivismus totalitního zřízení se nejdříve obrací proti buržoazním kruhům, později proti skutečným, či domnělým agentům kominterny.

Od poloviny padesátých let se podstata režimu změnila v autoritativní způsob vládnutí. Ten byl v závislosti na vnitropolitické situaci někdy lidské existenci příznivější, někdy výrazně tvrdší. V rozporu s názory některých badatelů nepovažují ani rozsáhlé perzekuce obyvatelstva na přelomu šedesátých a sedmdesátých let za příklon k totalitnímu zřízení, ale jen za důsledek boje komunistických předáků o udržení se u moci. S výjimkou jeho zrodu bych tedy rád označil jugoslávský režim za autoritativní.

Vycházím zejména z toho, že prosazování komunistické ideologie pozbylo naléhavosti. V totalitním státě by byla veškerá polemika o podstatě marxismu-leninismu považována za nepřipustný revizionismus. V Jugoslávii, zejména v šedesátých letech však taková polemika otevřeně probíhala a pozorujeme i snahu o implementování kapitalistických prvků.

Komunistická strana do určité míry ztrácí své výsadní postavení. Nadále sice drží v rukou politickou moc, ale ve rámci diskuze o směřování společnosti vznikají i jiné platformy. Informační monopol je oslaben novými, relativně nezávislými periodiky a díky otevřeným hranicím rovněž vlivem západního světa.

I pozice J. B. Tita se v průběhu let proměňuje. Kult budovaný po válce měl charakter zbožštění. Jeho obrazy v nadživotní velikosti a oslavné projevy na jeho osobu byly součástí všech veřejných shromáždění. Postupem času se však Tito posouvá do role patriarchy. Ve svém slavném vystoupení k protestujícím studentům v roce 1968 již nevyžaduje bezmeznou poslušnost, ale domlouvá jako laskavý otec národa.

Seznam zkratk

Agitprop - orgán KSJ pro agitačně-propagační činnost

AVNOJ- Antifašistický výbor národního osvobození Jugoslávie

FLRJ- Federální a lidová republika Jugoslávie

JLA- Jugoslávská lidová armáda

Kominterna - komunistická internacionála

Království SHS - Království Srbů, Chorvatů a Slovinců

KSJ - Komunistická strana Jugoslávie, v roce 1952 přejmenována na SJK

Maspok - Masové hnutí, Chorvatská nacionální iniciativa

OZNA - Oddělení pro ochranu národa, tajná policie, předchůdce UDBA

SFRJ - Socialistická federativní republika Jugoslávie

SJK - Svaz jugoslávských komunistů

UDBA - Správa státní bezpečnosti, tajná policie

Použitá literatura

Balík, Stanislav; Kubát, Michal. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004.

Dahl, Robert. Demokracie a její kritici. Victoria publishing, 1995.

Djilas, Milovan. Conversations with Stalin. Harcourt, Brace & World, 1962.

Gentile, Emilio: Politická náboženství. Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.

Heywood, Andrew. Politické ideologie. Victoria Publishing, 1994.

Kardelj, Edvard. O nové úpravě okresů a obcí. Partyzán, 1955.

Kosatík, Pavel. Čeští demokraté. Mladá fronta, 2010.

Marjanovič, Teodor. Muž, který zabil svůj sen. *Respekt*, 29. května 1995.

Masaryk, Jan. Volá Londýn. Práce, 1948.

Pelikán, Jan; Tejchman, Miroslav. Dějiny Jugoslávie (1918-1991). Karolinum, 1996.

Pelikán, Jan. Jugoslávie a východní blok 1953-1958. Karolinum, 2001.

Pirjevec, Jože. Jugoslávie 1918-1992. Argo, 2000.

Popper, Karl Raimund: The open society and its enemies. Routledge&Kegan Paul, 1984.

Ridley, Jaspers. TITO. Dialog, 1995.

Sartori, Giovanni. Teória demokracie. Archa, 1993.

Šesták, Miroslav a kol. autorů. Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, 1998.

Škrlant, Vladimír; Pavlát, Vladislav. Jugoslávský revizionizmus v politické ekonomii socialismu. Státní nakladatelství politické literatury, 1959.

Talmon, Jakob Leib: O původu totalitní demokracie. Sociologické nakladatelství, 1998.

Vial, Gonzalo. Pinochet, portrét diktátora. Prostor, 2006.

West, Richard. Tito and the rise and fall of Yugoslavia. Sinclair-Stevenson, 1994.

www.worldstatesmen.org/Yugoslavia_1946.txt

www.worldstatesmen.org/Yugoslavia_1963.doc

Zdobinský, Stanislav; Zlatopolskij, David. Ústavní systémy socialistických zemí. Panorama, 1988.

Abstrakt

Práce *Jugoslávie v kontextu totalitních a autoritářských států* se zabývá charakteristikou vládnoucího režimu SFRJ. V první kapitole jsou podrobně definovány politologické pojmy totalitarismus a autoritativismus. V dalších kapitolách potom sleduje vývoj socialistické Jugoslávie v jednotlivých historických etapách a klasifikuje převládající znaky režimu v daném období. Historická fakta jsou čerpána především z prací historiků J.Pelikána a J.Pirjevce, politologická teorie vychází zejména z prací S.Balíka a R. Dahla. Cílem práce je určit jakým způsobem dějinné události ovlivnily vládní politiku a jaká byla podstata jugoslávského režimu.

The thesis *Yugoslavia in the context of totalitarian and authoritarian countries* deals with the characteristics of the governing regime of SFRY. In the first chapter, the terms "totalitarianism" and "authoritarianism" are defined. In the following chapters, the thesis observes the development of socialist Yugoslavia throughout the individual periods concerned, and classifies the dominant features of the regime. Historical facts are based on works of J. Pelican and J. Pirejvec, the theory of political science is based on works of S.Balík and R.Dahl. The aim of the work is to determine, in what respects was the government's policy influenced by historical events, as well as to describe the essence of Yugoslavian regime.